

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ
НА ТЕМУ: «НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ
РЕСПУБЛІКИ У 1918 - 1938 рр.»**

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

за освітньо-професійною програмою

Спеціальності 032 Історія та археологія

Виконала: студентка IV курсу, ІА (з) групи
спеціальності «Історія та археологія»

Костич Ангеліна Василівна

Керівник Вітенко Микола Дмитрович

Рецензент _____

ЗМІСТ

Вступ 3

Розділ 1. Історичні передумови формування Чехословацької республіки. 7

1. Розпад Австро-Угорської імперії та проголошення незалежності7
2. Роль Томаша Масарика та формування національної ідеї11
- 1.3. Конституційні основи Чехословацької республіки16

Розділ 2. Особливості національної політики в Чехословацькій республіці. 22

- 2.1. Політика щодо чеської та словацької національностей22
- 2.2. Ставлення до національних меншин: німців, угорців, русинів, євреїв.
.....26
- 2.3. Освітня та культурна політика як інструмент національної інтеграції.
.....31

Розділ 3. Внутрішньополітичні виклики та кризи (1918–1938 рр.) 37

- 3.1. Проблеми національної єдності та етнічні конфлікти..37
- 3.2. Вплив економічної кризи 1929–1933 рр. на національну політику42
- 3.3. Радикалізація політичного життя та зростання націоналістичних рухів
.....46

Розділ 4. Зовнішньополітичний контекст та його вплив на національну політику 52

- 4.1. Відносини з сусідніми державами та міжнародна дипломатія52
- 4.2. Мюнхенська угода 1938 року та криза чехословацької ідентичності.
.....57
- 4.3. Наслідки для національної політики в контексті розпаду республіки.....63
- Висновки.....68
- Список використаних джерел71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дослідження національної політики Чехословацької Республіки у 1918–1938 рр. є актуальним з огляду на складність етнічних відносин у міжвоєнній Європі, що мали значний вплив на політичну стабільність і подальший розвиток держав. Чехословацька Республіка була багатонаціональною державою, де співіснували чехи, словаки, німці, угорці, русини та інші етнічні групи. Політика уряду щодо цих спільнот стала визначальним фактором у внутрішній та зовнішній політиці країни.

Актуальність теми також зумовлена сучасними викликами, пов'язаними з міжетнічними відносинами, питаннями прав національних меншин та принципами побудови багатонаціональних держав. Вивчення досвіду Чехословаччини може слугувати цінним історичним прикладом для аналізу сучасних європейських інтеграційних процесів і політики багатокультурності. Крім того, період 1918–1938 рр. охоплює важливі етапи формування та трансформації чехословацької державності, зокрема становлення нової національної політики після Першої світової війни, виклики, спричинені підписанням Мюнхенської угоди 1938 року, а також реакцію міжнародної спільноти на етнічні конфлікти всередині країни.

Таким чином, дослідження національної політики Чехословацької Республіки дозволяє краще зрозуміти причини міжетнічних суперечностей, механізми їх врегулювання та їхній вплив на політичний розвиток країни в міжвоєнний період. Це також допомагає розглянути паралелі з сучасною Європою, що робить тему актуальною для історичної науки та міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є національна політика Чехословацької Республіки у 1918–1938 рр. як складова внутрішньої політики держави, що визначала відносини між різними етнічними групами та впливала на суспільно-політичний розвиток країни.

Предметом дослідження є зміст, особливості та наслідки національної політики Чехословацької Республіки у 1918–1938 рр., зокрема її правові, соціально-політичні та економічні аспекти, що визначали становище національних меншин у державі.

Мета роботи – аналіз національної політики Чехословацької Республіки у 1918–1938 рр., визначення її особливостей, основних напрямів, наслідків та впливу на внутрішньополітичну ситуацію країни.

Для досягнення вказаної в роботі мети передбачено вирішити наступні **завдання**:

- дослідити передумови формування національної політики Чехословаччини після проголошення незалежності у 1918 році;
- проаналізувати політико-правові засади, що регулювали статус національних меншин у міжвоєнний період;
- розглянути ключові напрями урядової політики щодо основних етнічних груп країни (чехів, словаків, німців, угорців, русинів та інших);
- оцінити вплив національної політики на політичну стабільність Чехословаччини та її міжнародне становище;
- виявити основні проблеми та конфлікти, що виникли внаслідок національної політики, зокрема напередодні Мюнхенської кризи 1938 року.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1918–1938 років, що відповідає часу існування Першої Чехословацької Республіки. Початком цього періоду є 1918 рік, коли після розпаду Австро-Угорської імперії була проголошена незалежна Чехословаччина. Саме в цей час почалося формування національної політики нової держави, що базувалася на прагненні створити єдину чехословацьку націю, незважаючи на етнічне розмаїття населення. Завершальним рубежем дослідження є 1938 рік, коли внаслідок Мюнхенської угоди Чехословаччина втратила Судетську область, що стало наслідком напружених міжетнічних відносин у країні. Отже, саме цей період є ключовим для аналізу особливостей і наслідків національної політики Чехословацької Республіки.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Чехословацької Республіки в її кордонах, встановлених після Першої світової війни. Це включає історичні землі Богемії, Моравії, Словаччини та Підкарпатської Русі, які після розпаду Австро-Угорської імперії стали частиною новоствореної держави.

Стан наукової розробки теми демонструє значну кількість досліджень, присвячених національній політиці Чехословацької Республіки у 1918–1938 роках. У списку використаних джерел наявні як класичні праці, так і сучасні дослідження з різних аспектів проблеми.

Особливе місце займають роботи, що висвітлюють політичну філософію та державотворчі погляди Томаша Масарика, серед яких серія його виступів та статей «Cesta demokracie» [3-6]. Також значну увагу приділено правовим аспектам розвитку Чехословаччини, зокрема конституційним процесам, що регулювали національне питання (наприклад праці: Zdeněk P. [7], Тихоненко А. В. [36] та інші).

Досить розвиненими є дослідження, що аналізують становище німецької меншини в Чехословаччині, її політичні рухи та конфлікти у Судетській області (наприклад, Кравчук О. М. «Чехословацька політика щодо судетських німців...» [20]). Водночас увагу приділено і статусу інших етнічних груп, таких як угорці та русини (наприклад праці: Поп Ю., Кравчук О. [32], Ладжун Ю. Ю. [26] та інші).

Таким чином, наукова розробка теми є ґрунтовною, проте існує можливість для подальшого дослідження внутрішніх механізмів реалізації національної політики, а також порівняння чехословацького досвіду з іншими багатонаціональними державами міжвоєнної Європи.

Методи та методологія дослідження. Методологічну основу роботи становлять принципи історизму, об'єктивності та всебічності. Для аналізу матеріалів використано синтетичний, системний, логічний, історичний, проблемно-хронологічний та порівняльний метод.

Принцип історизму дає можливість побачити етапи розвитку національної політики Чехословаччини за історичними фактами та подіями, в їх взаємозв'язку і взаємообумовленості. Він слугує надійною основою даної роботи. Завдяки принципу об'єктивності, можна подивитися на проблему з об'єктивної точки зору. Щодо принципу всебічності, то він дуже важливий для дослідження, оскільки дає можливість прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки та виходити до певних висновків.

Синтетичний та системний методи дали можливість для теоретичного пізнання наукової проблеми, шляхом аналізу елементів в єдине ціле, та розкриття внутрішніх механізмів об'єкта. Завдяки історичному та логічному методу, можна прослідкувати всі етапи національної політики, та логічне узагальнення наукової проблеми в теоретичній формі. Порівняльний метод дає можливість прослідкувати умови життя різних національностей. Щодо проблемно-хронологічного методу, то завдяки йому, відбувся поділ теми на окремі вузькі проблеми, що розглядались в хронологічному порядку. І останній – метод дедукції, який дає змогу одержати часткові висновки при дослідженні, на основі знання загальних положень.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості їх використання для глибшого розуміння національної політики багатонаціональних держав, зокрема в контексті європейської історії та сучасних інтеграційних процесів.

Отримані результати можуть бути корисними для науковців, викладачів, студентів і всіх, хто цікавиться історією Центральної Європи та міжетнічними відносинами. Дослідження національної політики Чехословаччини у 1918–1938 роках дає змогу виявити як позитивні, так і негативні аспекти державного управління в умовах етнічного розмаїття, що може бути застосовано в сучасній практиці формування політики щодо національних меншин.

Крім того, висновки дослідження можуть бути використані в освітньому процесі при викладанні дисциплін з історії міжнародних

відносин, політичної історії Європи та етнополітики. Аналіз міжвоєнного досвіду Чехословаччини також є важливим для розуміння сучасних викликів, пов'язаних із забезпеченням прав національних меншин та запобіганням міжетнічним конфліктам.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділені на три параграфи, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 61 сторінці друкованого тексту. Загальний обсяг роботи – 80 стор. Дослідження містить 110 джерел.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

1.1. Розпад Австро-Угорської імперії та проголошення незалежності

Розпад Австро-Угорщини був великою політичною подією, що відбулася внаслідок наростання внутрішніх соціальних суперечностей і відокремлення різних частин Австро-Угорщини. Розпад імперії був результатом тривалого процесу, викликаного кількома важливими факторами. Більш безпосередніми причинами розпаду держави були Перша світова війна, неврожай 1918 р., загальний голод і економічна криза. Австро-Угорська імперія була додатково ослаблена з часом через розрив між інтересами Угорщини та Австрії. Дуалістична система, встановлена у 1867 р., хоча й вирішила деякі проблеми, створила нову напруженість у керуванні державою [50, с. 271].

Крім того, історія хронічної надмірної відданості бере свій початок у Віденському конгресі 1815 р., на якому Меттерніх пообіцяв Австрії виконувати роль, яка вимагала непохитної сили Австрії та призвела до надмірного розширення. Імперія взяла на себе зобов'язання, які перевищували її реальні можливості, що з часом призвело до серйозного ослаблення державної структури [50, с. 272].

На цьому ослабленому фундаменті додаткові стресори під час Першої світової війни стали каталізатором розпаду імперії. Жовтнева революція 1917 р. в Росії та мирні заяви Вудро Вільсона з січня 1918 року, особливо принцип національного самовизначення, заохочували соціалізм, з одного боку, і націоналізм, з іншого, або, альтернативно, поєднання обох тенденцій серед усіх народів Габсбурзької монархії. Ці ідеологічні впливи посилили прагнення різних національностей до незалежності [106].

Поступово різні території імперії почали проголошувати свою незалежність. Чехословаччина, Польща, Королівство сербів, хорватів і

словенців (пізніше Югославія) та інші нові держави виникли на руїнах колись могутньої імперії. Решта територій, населених розділеними народами, увійшли до складу існуючих або новоутворених держав.

Юридично розпад імперії був оформлений у вересні 1919 р. в Сен-Жермен-ан-Ле з Австрією, який також був мирним договором після Першої світової війни, і в Тріанонському договорі з Угорщиною в червні 1920 р. Ці договори офіційно закріпили нові кордони в Центральній Європі та визначили умови для колишніх імперських територій. Пізніше додаткові території відійшли до інших країн, остаточно змінивши політичну карту Європи та поклавши край багатовіковому правлінню династії Габсбургів.

В даному дослідженні ми зупинимося на створенні Чехословаччини як спадкоємниці Габсбурзької монархії. Утворення якої часто спрощено пояснюють лише зовнішніми чинниками – дипломатією Першої світової війни, рішеннями Паризької мирної конференції та впливом жовтневої революції 1917 р. Насправді це був результат складних історичних процесів, що розпочалися задовго до війни. Чехословацька республіка з'явилася у 1918 р. завдяки національно-демократичним прагненням чехів і словаків, хоча професор О. Мілославлевич зазначає сумніви щодо чіткості народних уявлень про майбутню державу та її кордони [33, с. 239].

До війни чеська інтелігенція не мала радикальних незалежницьких позицій, розуміючи захисну роль Австрії від німецьких та російських інтересів. Ключову роль у здобутті незалежності відіграла «закордонна акція» під керівництвом Томаша Масарика, який емігрував у 1915 р. Національна Чехословацька Рада, до якої також входили Едуард Бенеш та Мілан Штефанік, спиралася на чехословацькі легіони – військові частини з колишніх військовополонених та перебіжчиків, сформовані у Франції, Італії та особливо в Росії [69, с. 5].

Під час Першої світової війни чеські політики розробили програми, спрямовані на розпад Габсбурзької монархії. Карел Крамарж у травні 1914 р. запропонував «Конституцію слов'янської імперії», яка базувалася на ідеях

панславізму і передбачала включення чеських земель до всеслов'янської федерації. Цей документ зберігався в таємниці, оскільки за австрійськими законами вважався державною зрадою [73, с. 15]. В свою чергу Томаш Масарик розробив власний проєкт «Незалежна Богемія», але про цей проєкт та іншу діяльність Масарика більш детально в наступному параграфі.

На межі 1917-1918 рр. більшість чеських політиків відмовилися від ідеї реформування Австро-Угорщини на користь повної незалежності чеських земель, що зробило попередні конституційно-правові проєкти неактуальними.

У першій половині 1918 р. відбулися зміни в позиції країн Антанти щодо майбутнього Центральної Європи. У квітні 1918 р. на конгресі пригноблених австро-угорських націй у Римі делегати чехословацької, польської, югославської та румунської еміграції вимагали створення незалежних національних держав. Цю ідею підтримали уряди Італії, Франції, Великобританії та США, що підтвердили своїми заявами у травні-червні 1918 р. [33, с. 244].

У червні 1918 р. позиція США щодо чехословацького питання стала більш рішучою, вимагаючи повного звільнення слов'ян від австрійського панування. 29 червня французький уряд визнав право чехословацького народу на незалежність у історичних кордонах і визнав емігрантську Національну раду основою майбутнього уряду. У серпні 1918 р. британський уряд у «декларації Бальфура» визнав чехословацький легіон частиною союзницьких сил, а Національну раду - майбутнім тимчасовим урядом. У вересні до визнання приєдналися США та Японія, а в жовтні – Італія [73, с. 22].

Паралельно завершувалося формування поглядів на майбутнє чехословацької держави серед американських чехів і словаків. Ключовою подією стала Пітсбурзька угода, підписана в травні 1918 р. за участі Т.Г. Масарика та представників словацьких і чеських емігрантських організацій [73, с. 23]. Але більш детальніше про дану угоду та її порівняння з

Клівлендською буде в наступному параграфі: *«Роль Томаша Масарика та формування національної ідеї»*.

Національний комітет з літа 1918 р. готувався до захоплення влади: підбирав кадри для керування ключовими установами, формував патрульні загони з членів спортивних організацій та створював перші військові частини. Керівники Національного комітету (Карел Крамарж, Антонін Швегла, Алоїс Раснін та Їржі Стршибрин) відкрито заявляли про свої наміри. Австро-Угорська держава, очікуючи неминучої поразки, не втручалася. Імператор Карл, боячись громадянської війни, не перешкоджав цим планам, сподіваючись лише, що нова чеська держава збереже певні зобов'язання перед монархією [48, с. 41].

У серпні 1918 р. війна продовжувалася лише за інерцією, країни були економічно виснажені. В середині жовтня віденський уряд звернувся до Національного комітету з проханням відправити його членів на південний фронт в Італію для агітації проти дезертирства. Комітет відхилив цю пропозицію, як і пропозицію федералізації монархії. 6 вересня 1918 р. керівництво соціал-демократів і соціалістичної партії створило соціалістичну раду як офіційний орган Національного комітету, що складалася з представників соціал-демократичної партії та партії чеських соціалістів.

У вересні-жовтні 1918 р. події розвивалися стрімко. 14 жовтня відбувся загальний страйк проти економічного визиску чеських земель Віднем. 17 жовтня Т.Г. Масарик передав президенту США В. Вільсону «Вашингтонську декларацію», яка проголошувала чехословацьку незалежність і приєднання до принципів демократії та рівності націй [73, с. 24]. Спираючись на цю декларацію, Вільсон у відповідь на мирні пропозиції Центральних держав 8 жовтня повідомив австрійському уряду, що той має вести переговори з чехословацьким урядом у Парижі. Імператор Карл I звернувся до Національного комітету в Празі, який 19 жовтня висловив солідарність із закордонним рухом Масарика та вимагав об'єднання Чехії зі Словаччиною.

24 жовтня Бенеш повідомив країнам Антанти про створення першого уряду Чехословаччини у складі Масарика, Бенеша і Штефаніка. 27 жовтня у Відні було призначено уряд на чолі з Генріхом Ламманом для мирної передачі влади національним урядам. Того ж дня новий міністр закордонних справ Г. Андраші надіслав Вільсону ноту про прийняття умов капітуляції що спричинило масове проголошення незалежності на всій території [73, с. 25].

Вирішальним днем став 28 жовтня 1918 р., коли Національний комітет у Празі на Вацлавській площі офіційно проголосив незалежну чехословацьку державу, завершивши національно-визвольну боротьбу чеського і словацького народів та ознаменувавши початок зникнення Австро-Угорщини з карти Європи.

Отже, історичний шлях незалежної Чехословаччини засвідчив, що процес демократизації в новоствореній республіці тривав безперервно. Протягом двох десятиліть її існування було ухвалено радикально-демократичну конституцію та гарантовано всі громадянські права.

1.2.Роль Томаша Масарика та формування національної ідеї

Томаш Гарріг Масарик посідає визначне місце в історії чеського народу як один із його найвидатніших національних лідерів. Він зробив неоціненний внесок у розбудову державності, впровадження демократичних принципів та активно сприяв національному відродженню на межі XIX-XX століть.

Завдяки численним закордонним подорожам Масарик встановив важливі дипломатичні контакти з впливовими політичними діячами, серед яких був і президент Сполучених Штатів Америки. Ці знайомства згодом переросли у дружні відносини, що допомогло йому просувати свої політичні ідеї та плани на міжнародній арені. На батьківщині Масарик заснував політичну партію «реалістів», яка стала виразником його поміркованих і прогресивних поглядів [89].

Томаш Масарик послідовно відстоював розширення автономії та об'єднання чеських земель. Його політична діяльність набула особливої актуальності з початком Першої світової війни, яка докорінно змінила ситуацію в Європі та загострила національне питання. Воєнні події посилили національні суперечності, призвели до активної германізації, викликали невдоволення чехів, яким довелося воювати за імперську владу. В той час політичні сили пропонували різні бачення майбутнього держави та її устрою – від лояльності до Австро-Угорщини до невизначеної позиції [90].

У цих складних і непевних обставинах Томаш Масарик продемонстрував свої лідерські якості, взявши ініціативу в свої руки. Він був переконаний, що шлях до незалежності лежить через системну пропагандистську роботу, чіткі дипломатичні кроки та послідовний тиск на міжнародну спільноту.

Першим стратегічним кроком стало створення таємної організації «Maffie», заснованої Масариком спільно з однодумцями – Пржемыслом Шамалом, Вацлавом Боучеком та Едвардом Бенешем [11, с. 150]. Використовуючи свій міжнародний авторитет і політичні зв'язки, Масарик вирушив до Нідерландів, а пізніше до Італії, де просував ідею створення незалежної Чехословацької держави.

Тим часом у Празі соратники Масарика розбудовували внутрішню мережу опору. Організація зосередилася на зборі важливої інформації та її передачі за кордон, а також проводила приховану пропагандистську діяльність через місцеві періодичні видання. Головним завданням було заручитися підтримкою європейських держав і США щодо ідеї формування незалежної Чехословаччини.

Масарик розумів, що національна ідея має ґрунтуватися не лише на історичному праві, але й на демократичних цінностях та принципах гуманізму, що зробило його концепцію привабливою для західних демократій та заклало міцний фундамент для майбутньої держави. 1 травня 1915 р. Томаш Масарик підготував важливий документ — меморандум

«Незалежна Богемія» («Independent Bohemia»), який було передано урядам держав Антанти. Цей документ став результатом ряду зустрічей Масарика в британській столиці. Меморандум містив чітку концепцію майбутньої держави і мав бути представлений європейським лідерам [24, с. 51].

У цьому документі йшлося про створення Чеського королівства, до складу якого мала входити й Словаччина. Масарик стверджував, що «словаки прагнуть так само до самостійності і приймають програму з'єднання з чехами», чим обґрунтовував єдність прагнень обох народів. Передбачалося, що об'єднана спільна країна чехів і словаків викличе зацікавленість та знайде підтримку в західних політичних колах. У меморандумі було чітко визначено пропоновані кордони майбутньої держави з Угорщиною: вони мали простягатися від Ужгорода через Кошице на південь вздовж річки Іпель до Дунаю, включаючи Братиславу і всю словацьку північ до угорської прикордонної лінії. Вимогу приєднання Словаччини до чеської держави Масарик аргументував природним правом.

Важливо зазначити, що Масарик дотримувався позиції, згідно з якою «словаки є чехами, проте використовують свій діалект як літературну мову». Використання такого формулювання мало подвійне підґрунтя: з одного боку, це відображало традиційне чеське сприйняття словацького питання в дусі «чехослованізму», а з іншого — відповідало його критиці пригноблення малих націй імперіями та обґрунтовувало необхідність створення національних держав. Без такого підходу було б складно переконати політиків Антанти у доцільності виникнення спільної держави чехів і словаків. Примітно, що термін «нація» Масарик розглядав насамперед у державотворчому контексті [11, с. 150].

Проте, незважаючи на активну дипломатичну діяльність Масарика, певні напруженості та неузгодженості між двома національностями все ж зберігалися. Концепція «чехословакізму», хоча й не визнавала повної словацької самобутності, стала прагматичним політичним інструментом,

який дозволив Масарику досягти головної мети — створення незалежної держави для обох народів.

Інформаційна кампанія на підтримку чехословацької незалежності поступово розширювалась і набирала обертів. Соратник Томаша Масарика, французький історик Ернест Деніс, започаткував у Швейцарії видання часопису «La Nation Tcheque» («Чеська нація»), орієнтованого на франкомовну аудиторію. Паралельно планувалося видання журналу чеською мовою під назвою «Československá samostatnost» («Чехословацька незалежність»), метою якого була пропаганда ідеї незалежності серед чеської та словацької еміграції в європейських країнах [90].

Оскільки чеська і словацька діаспора в Америці не виявляла активного бажання брати участь у боротьбі за незалежність своєї батьківщини, Масарик ініціював новий етап пропагандистської діяльності. Використовуючи свій викладацький досвід і талант, він почав проводити публічні лекції про загрозу пангерманізму, одночасно продовжуючи зустрічатися з європейськими політичними лідерами. Проте, незважаючи на всі зусилля, перспективи чехословацької незалежності залишалися невизначеними.

Ситуація кардинально змінилася після двох ключових подій: вступу США у війну проти Німеччини та Лютневої революції в Російській імперії, що призвела до повалення царату. Відчуваючи сприятливий момент, Масарик вирушив до Росії для переговорів із Тимчасовим урядом. У цій дипломатичній місії він ефективно використав усі свої переваги: досконале знання російської мови, особисті зв'язки з російськими політиками та відточену ораторську майстерність. Перебуваючи в Росії, Масарик активно контактував із місцевою чеською громадою.

Знаковою подією стали збори чеських та словацьких організацій у Києві 6 травня 1917 р., на яких було висловлено підтримку Народній Раді — політичному органу, що представляв інтереси чехів і словаків. Найважливішим дипломатичним досягненням Масарика стала згода Тимчасового уряду на чолі з Олександром Керенським на підпорядкування

чехословацьких військових формувань безпосередньо Народній Раді, що суттєво посилило її міжнародний статус і військово-політичний потенціал. Успіхи чехословацьких збройних формувань на фронтах Першої світової війни та створення власних військових підрозділів справили значне враження на західних політиків. Лідери провідних держав почали усвідомлювати, що Чехословаччина – це не лише теоретичний проект на папері, а реальна політична й військова сила, за яку готові боротися тисячі солдатів [12, с. 376].

Перебуваючи в США, Т. Масарик ефективно використовував час і свої зв'язки. Дружба з Чарльзом Крейном відкривала йому двері до найвищих політичних кіл Америки. Завдяки цим контактам Масарик познайомився з президентом США В. Вільсоном, що суттєво посилило його дипломатичні позиції.

Важливим аспектом політичної діяльності емігрантських кіл на чолі з Масариком був пошук оптимальної моделі державно-правових відносин між чехами і словаками. Словацькі емігранти в США, підтримка яких була критично важливою для Масарика, наполягали на документальному закріпленні особливого правового статусу Словаччини в майбутній спільній державі.

Зважаючи на ці вимоги, Масарик погодився на укладення 22 жовтня 1915 р. Клівлендської угоди між Чеським національним об'єднанням і Словацькою лігою. Цей документ містив програму самостійності та об'єднання чеського і словацького народів у федеративну державу з повною національною автономією Словаччини. Передбачалося створення словацького сейму, окремої адміністрації, забезпечення культурної свободи, власного фінансового і політичного управління, а також надання словацькій мові статусу державної. Угода також закріплювала демократичний устрій майбутньої держави з загальним, таємним і прямим виборчим правом [11, с. 152].

Паралельно з розробкою концепції державно-правових відносин Масарик здійснював інституційне оформлення та об'єднання чеського і словацького еміграційного руху. Важливим етапом цього процесу стало створення 14 листопада 1915 р. в Парижі керівного центру визвольного руху – Чеського закордонного комітету. У виданому цим органом зверненні наголошувалося, що перебіг «братовбивчої війни» та «безоглядне насильство Відня» змушують чехів домагатися незалежності без огляду на Австро-Угорщину та боротися за самостійну чехословацьку державу. Показово, що серед 13 осіб, які підписали це звернення, були не лише Т. Масарик, але й представники словацької еміграції – Альберт Маматей, голова Словацької ліги в США, та секретар цієї організації Франтішек Дакснер. Це демонструвало єдність чехів та словаків у боротьбі за спільну державу, незважаючи на певні розбіжності в баченні її внутрішнього устрою [11, с. 153]. Також результатом стало те, що до Масарика все частіше почали звертатися як до легітимного і повноправного президента майбутньої Чехословаччини, що свідчило про зростання його міжнародного авторитету.

У Римі паралельно відбулося засідання Народної ради, головною метою якої було висловлення прагнення слов'янських народів до виходу з імперії Габсбургів. Пізніше цю раду визнали США, Велика Британія та Франція, що надало їй юридичну силу та зробило офіційним представником чехословацького народу.

Важливим результатом візиту до США стало підписання у травні «Піттсбурзької угоди» за участі Томаша Масарика. Чеські та словацькі організації висловили підтримку ідеї об'єднання, що наблизило реалізацію концепції незалежної держави чехів і словаків [73, с. 23].

У жовтні 1918 р. було проголошено ще один ключовий документ – «Вашингтонську декларацію незалежності», яку підписали Т. Масарик, Е. Бенеш і М. Штефаник. У ній було закріплено, що Чехословацька держава стане республікою з гарантією основних прав для всіх громадян: свободи думки, слова, друку, зібрань та загального виборчого права. Хоча документ

не уточнював державно-правовий статус Словаччини, він визначав основний принцип національної політики – рівноправність національних меншин і їхнє пропорційне представництво [51, с. 314].

Отже, роль Т. Масарика у створенні незалежної Чехословаччини є надзвичайно важливою і не піддається переоцінці. Завдяки своєму таланту, амбіціям і наполегливості, він крок за кроком виборював демократію, захищав свободу і права свого народу, попри складні обставини. Значущість його внеску пояснюється також непростими умовами, в яких доводилося будувати нову державу: розбіжності серед політичної еліти, вплив пангерманізму, імперіалістичні прагнення та суперечки щодо кордонів і територій. Відсутність єдиного бачення майбутнього ускладнювала зусилля. Однак завдяки багаторічній дипломатичній та інформаційній діяльності як всередині країни, так і на міжнародній арені, Томашу Масарику вдалося досягти головної мети – здобуття незалежності Чехословаччини.

1.3. Конституційні основи Чехословацької республіки

Політична та економічна ситуація, в якій ухвалювалися та реалізовувалися рішення нової державної влади, значною мірою визначила діяльність Національного комітету. З урахуванням цих умов створювалися й затверджувалися правові норми, серед яких був і закон № 37/1918 про тимчасову конституцію, ухвалений 13 листопада 1918 р. Розробку її проекту очолив юрист і політик Альфред Мейснер [59, с. 90]. Головною метою прийняття цього документа було якнайшвидше надання республіці основного закону, що окреслював би засади функціонування вищих органів влади.

Особливістю тимчасової конституції було надзвичайно широке коло повноважень Національних зборів, які: формувалися з 256-268 членів; мали законодавчі та контрольні функції; обирали президента, голову уряду; готували проект постійної конституції. Ця система фактично заперечувала поділ влади, надаючи перевагу парламентаризму [83].

Національні збори були скликані 14 листопада 1918 р. і одразу проголосили республіканську форму правління для Чехословаччини. Уряд фактично був виконавчим органом Національних зборів, які мали право обирати, звільняти уряд та вимагати повного звіту про його діяльність. Голова та члени уряду присягали і несли відповідальність перед зборами. Уряд складався з 17 членів на чолі з головою і мав практично необмежену виконавчу компетенцію [83].

Правове становище президента характеризувалося надзвичайно обмеженими повноваженнями. Він визначався як «глава держави», але не мав значного впливу на державні процеси. Президент не міг скликати, закрити або відкласти сесії зборів, не мав права розпустити збори та законодавчої ініціативи. Єдиний засіб впливу - вето, яке легко долалося простою більшістю. Президент не мав права призначати або звільняти уряд і виконував свої функції виключно за пропозицією уряду. Президентські акти

потребували обов'язкового затвердження міністра [83]. Концепція «президентського арбітражу» базувалася на моральному авторитеті президента як гаранта стабільності держави.

Першим президентом Чехословаччини було обрано Т.Г. Масарика, який мав величезний авторитет серед населення. Тимчасова конституція закріпила президентську модель у рамках парламентської республіки, подібну до тогочасних європейських держав.

Розвиток конституційної моделі відбувся завдяки Закону №271/1919, який змінив баланс влади. Важливою зміною стало те, що президент отримав право призначати і звільняти уряд, бути присутнім на його засіданнях та вимагати звітів від міністрів. Водночас уряд залишався підзвітним Національним зборам [34, с. 172].

При підготовці постійної конституції значну роль відіграли професори Гетцель, Швегла, Боучек, Беллу та особисто президент Масарик. На законотворчість вплинули конституційні документи Франції, США, а також австрійське та швейцарське право [34, с. 172]. 29 лютого 1920 р. Національні збори затвердили ключові акти конституції, які набули чинності 6 березня. Перша національна конституція Чехословаччини мала особливу структуру, яка стала характерною для подальших конституцій країни. Поряд з основним законом - Конституційною Хартією - вищу юридичну силу мали й інші конституційні акти. Юридично існувало три види конституційних норм:

1. Безпосередньо Конституційна Хартія;
2. Закони, визначені в Хартії як її складова частина;
3. Закони, що змінюють або доповнюють Хартію [36, с. 191].

Конституційна Хартія складалася з 134 параграфів і шести розділів. Базувалася на принципах народного суверенітету, поділу влади та природних прав особистості. Преамбула проголошувала чехословацьку націю суб'єктом установчої влади, а Національні Збори - її представником. Конституція мала на меті зміцнити єдність нації, забезпечити справедливий державний устрій, мирний розвиток країни та свободу громадян.

Розділ I (§§ 1-5) визначав загальні положення: республіканську форму правління, унітарну державу з автономією Підкарпатської Русі, державні кордони, громадянство, столицю, державні символи.

Розділ II (§§ 6-54) встановлював порядок формування законодавчої влади. Національні збори були двопалатним органом, що обирався на основі загального, рівного, прямого та таємного голосування. Нижня палата (Палата депутатів): право голосу: громадяни від 21 року без різниці статі; кандидати: віком від 30 років, громадянство не менше 3 років; термін повноважень: 6 років.

Верхня палата (Сенат): право голосу: громадяни від 26 років; кандидати: віком від 45 років, громадянство не менше 10 років; термін повноважень: 8 років.

Розділи III-VI регулювали виконавчу владу, судоустрій, громадянські права та захист меншин [84].

Палати Національних зборів мали рівні права щодо законодавчої ініціативи. Кожен законопроект повинен був пройти обговорення в обох палатах і отримати схвалення. Сенат мав встановлені терміни розгляду: 6 тижнів для більшості законопроектів і 1 місяць для бюджетних законів та законів про військову повинність. Національні збори виконували адміністративні, контрольні та судові функції: обирали президента та інших посадовців; здійснювали контроль за фінансовим господарством; могли висловити недовіру уряду; створювали парламентські комісії; здійснювали кримінальне переслідування президента та членів уряду за державну зраду або порушення законів [84].

Особливим інститутом був Постійний комітет Національних зборів (24 члени: 16 депутатів і 8 сенаторів), який міг приймати термінові акти в міжсесійний період. Однак комітет мав обмежені повноваження і не міг виконувати ключові функції парламенту. Президент, який очолював державу та виконавчу владу, обирався на сім років кваліфікованою більшістю (3/5 парламентаріїв) з правилом не більше двох термінів підряд [84].

Повноваження президента Чехословаччини були надзвичайно широкими. У військовій та зовнішній політиці він виступав головнокомандувачем, представляв республіку в міжнародних відносинах, укладав та ратифікував міжнародні договори, оголошував війну та мир, приймав дипломатичних представників. В адміністративній сфері президент мав право призначати професорів, суддів, державних службовців та офіцерів, а також впливати на законодавчий процес. Особливо важливими були його повноваження щодо парламенту: міг скликати, закривати та відкладати сесії, а також розпускати палати. Стосовно законодавства він мав право підпису законів та відкладальне вето протягом місяця, яке могло бути подолане абсолютною більшістю парламенту [34, с. 173].

У взаємовідносинах з урядом президент посідав домінуючу позицію. Він призначав і звільняв голову та членів уряду, міг бути присутнім на урядових засіданнях та вимагати письмових звітів від міністрів. Ці повноваження свідчили про напівпрезидентську форму республіки, незважаючи на парламентський спосіб обрання президента. Для забезпечення діяльності президента була створена спеціальна Канцелярія, поділена на цивільне та військове відділення, яку очолював призначений президентом канцлер [78, с. 51].

Уряд Чехословаччини розглядався як колегія міністрів на чолі з головою. Президент міг бути присутнім на засіданнях, але не мав права голосу. Членами уряду були керівники міністерств та міністри без портфеля, які призначалися президентом з урахуванням співвідношення партійних фракцій у Національних зборах. Колегіально уряд приймав рішення про урядові пропозиції для Національних зборів, застосування президентського вето, політичні питання та призначення посадовців [36, с. 193].

Урядові акти приймалися у формі постанов, підписаних головою або його заступником та відповідальним міністром. Нормотворча діяльність уряду обмежувалася виконанням конкретних законів. Уряд ніс солідарну відповідальність перед Національними зборами. Для винесення йому

недовіри вимагалася письмова пропозиція з підписами не менше ста депутатів. Рішення про недовіру приймалося абсолютною більшістю голосів нижньої палати. Винесення недовіри зобов'язувало уряд подати у відставку президенту [84].

Щодо судової влади, конституційні акти встановили демократичні принципи, фактично зберігши австрійську судову систему. Конституція, типова для «другої хвилі» конституцій, приділяла більше уваги державному устрою, ніж правам особистості, гарантуючи переважно громадянські та політичні права відповідно до франко-американської ліберальної традиції.

У Конституційній Хартії Чехословаччини особисті права були відображені досить широко і докладно. Основоположним став принцип формальної рівності, який гарантував недоторканність особистості, свободу оселятися в будь-якому місці країни, право вільного виїзду за кордон та майнову свободу [11, с. 154].

Громадянські свободи включали право на вільне вираження поглядів, свободу преси, зборів, створення товариств, таємницю листування, свободу совісті, віросповідання, викладання та наукових досліджень. Особливістю конституції було не лише проголошення цих прав, але й установлення чітких меж їх реалізації: права могли здійснюватися виключно в законодавчих межах і не повинні були суперечити публічним інтересам [84].

Багато аспектів особистих прав деталізувалися спеціальними законами, зокрема Законом №293/1920 про захист особистості, який детально розробляв процедури забезпечення громадянських свобод. Такий підхід відображав прагнення законодавців створити збалансовану систему прав і обов'язків, яка б захищала особисту свободу громадян, але водночас не допускала її абсолютизації [44, с. 138].

Конституція Чехословаччини вирізнялася високими демократичними стандартами та була однією з найпрогресивніших конституцій у тогочасній Європі. Документ юридично регламентував базові принципи політичної системи держави, визначаючи її як парламентську республіку з унітарною

структурою. Більше того, основний закон держави забезпечив інтеграцію Чехословацької республіки до європейського простору плюралістичної демократії, закріпивши її політичний курс на демократичні цінності та принципи.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

2.1. Політика щодо чеської та словацької національностей

Національна політика Чехословацької Республіки базувалась на співпраці різних органів влади в рамках парламентсько-президентської системи. Загальночехословацькі партії з домінуванням чеської еліти вважали національне питання вже вирішеним в умовах демократії. Політика щодо словаків ґрунтувалась на доктрині «чехословацької» нації, де словаки розглядались як один з державотворчих елементів (чехи - 50,77%, словаки - 14,73% населення) [22, с. 268].

Словацькі символи були інтегровані в державну символіку: пісня «Над Татрою блискає» стала частиною гімну, синя смуга словацького прапора у формі клину розміщена на державному прапорі, а словацький подвійний хрест разом з чеським левом утворили державний герб. Чеська еліта будувала державу на унітарному принципі, розглядаючи словацьке питання як адміністративне, а не політичне [60, с. 38].

Існували дві основні концепції чесько-словацьких відносин. Націоналістична концепція К. Крамаржа схилялась до етнічної «чехословацької» єдності. Демократична концепція Т.Г. Масарика передбачала єдину політичну націю з двома культурно-етнічними традиціями, об'єднану спільними політичними інституціями [31, с. 41]. Ця концепція не була спрямована проти словацької самобутності.

10 вересня 1919 р. Чехословаччина підписала з країнами Антанти договір про національні меншини в Сен-Жермен-ан-Ле. Згідно з договором, Чехословаччина зобов'язувалась: надати всім громадянам рівні права і захист незалежно від національності, мови, раси або віросповідання; гарантувати право звернення до суду рідною мовою; дозволити створення національних

закладів освіти; утворити автономну одиницю на території «південнокарпатських русинів» з широким самоврядуванням. Договір про національні меншини відповідав демократичній концепції Томаша Масарика щодо рівноправності та захисту прав меншин у державі чехів і словаків. Однак поїздка лідера Словацької народної партії А. Глінки до Парижу у вересні 1919 р. з вимогами автономії Словаччині виявила розбіжності у поглядах словацьких і чеських політиків на державний устрій [19, с. 166].

У грудні 1919 р. було відзначено прогрес у житті словаків у складі Чехословаччини: створення шкіл у майже кожному словацькому селі, звільнення від мадяризації, забезпечення національно-культурних потреб. Однак ідею політичної автономії Словаччини президент не підтримував. У листі сину від 16 грудня 1919 р. він назвав «агітацію за автономію нерозумною», вважаючи, що «де-факто Словаччина автономію має і матиме». Як доказ він наводив: офіційний статус словацької мови; створення 4000 словацьких народних шкіл; відкриття понад 30 середніх шкіл і університету. Масарик вважав, що «автономія, як її вимагають угорці і мадярони, була б загибеллю Словаччини» [67, с. 464].

Конституційне законодавство Чехословаччини 1920 року встановило демократичні основи національної політики, надаючи рівні громадянські права представникам усіх націй. Проте в преамбулі містилася згадка про «чехословацьку» націю, а конституційний мовний закон запроваджував поняття «чехословацької» мови. «Чехословацька» нація трактувалась як політична спільнота громадян держави, а термін «чехословацька» мова був юридичною конструкцією, що дозволяла виконати міжнародні зобов'язання щодо офіційної мови і водночас надати статус державних як чеській, так і словацькій мовам. Мовний закон 1920 року передбачав використання чеської мови в чеських землях, а словацької - у Словаччині [21, с. 71].

У 1920-х рр. Масарик продовжував підкреслювати значення політичного союзу чехів і словаків. В інтерв'ю 1921 р. він заявив: «Немає словацької нації... це винахід угорської пропаганди. Чехи і словаки є

братами.» Він вважав, що між ними «менша відмінність, ніж між північною і південною німецькою мовою» і що «в наступному поколінні вже не буде відмінностей між обома гілками нашої національної родини» [4, с. 79]. 19 вересня 1921 р. у Братиславі президент підкреслював: «Одним з найбільших успіхів державного перевороту вважаємо об'єднання Словаччини і об'єднання гілок, чеської і словацької, у межах спільної держави». Він наголошував, що «рівноцінність словацької і чеської половин демонструє не тільки ім'я держави, але й демократична конституція і програма державної політики, яка гарантує збереження словацької самобутності» [4, с. 121].

Водночас Масарик виступив з концепцією адміністративної автономії для Словаччини. 21 вересня 1921 р. він заявив: «Централізм і автономія є два полюси. Є помилкою, коли централізм переважає автономію» [58, с. 143]. Паралельно відбувалося переосмислення самого поняття «нації». В інтерв'ю 1924 р. Масарик відзначив еволюцію своїх поглядів від ототожнення понять «нація» і «держави» до визнання, що «кожне об'єднання, яке об'єктивно себе вважає нацією, вже цим стає нацією рівноцінною з іншими» [5, с. 39-40]. Ця зміна розуміння терміну відображала прагнення до формування «чехословацької» нації.

Словацькі політики прагнули виправити ситуацію «напівдержавності», коли словацька національна ідентичність формально не була визнана. Головним представником автономістського руху стала Словацька народна партія (з 1925 р. - Глінкова Словацька народна партія), яка представляла новітній словацький націоналізм етнічно-релігійного спрямування. Хоча партія намагалась розв'язати словацьке питання в межах конституції, її проект щодо політичної автономії Словаччини був відхилений у 1922 р. [37, с. 57]. Для владних чеських еліт перешкодою до надання автономії Словаччині була наявність численної німецької меншини, яка теоретично також могла претендувати на автономію.

Коли в січні 1927 р. представники Глінкової словацької народної партії увійшли до уряду, ніхто в цьому не вбачав вирішення словацького питання, а

лише розширення соціальної бази коаліції. Адміністративну реформу 1927 р., що створювала Словацький край як окрему самоврядну одиницю, вважали практичною реалізацією словацьких автономістських прагнень [5, с. 178]. Це фактично втілювало концепцію широкої адміністративної автономії як засобу задоволення словацьких вимог.

У жовтні 1928 р. в інтерв'ю берлінській газеті «Tidende» Масарик демонстрував більше розуміння словацької національної самосвідомості, визнаючи: «Тисячу років словацька нація була пригніченою служницею мадярів». Він підкреслював досягнення Словаччини за десять років у складі Чехословаччини: створення 3000 початкових і середніх словацьких шкіл, власного університету та вищих шкіл. Президент відзначав позитивну динаміку: «Спочатку мусили у словацьких школах вести навчання чеські вчителі, професори і доценти... Однак, тепер словаки беруть у свої руки все більше і більше керівництва». Він був переконаний, що «чехи і словаки ніколи не розірвуть союзу, який уклали» і «знайдуть можливість зберегти вільну, самоврядну Чехословацьку республіку» [5, с. 344].

Участь Глінкової словацької народної партії в уряді завершилась після судового процесу над В. Тукою в жовтні 1929 р., якого було засуджено до 15 років ув'язнення за шпигунство та намір відокремлення Словаччини від Чехословаччини. ГСНП вважала звинувачення безпідставними і вийшла зі складу коаліції.

У листі до А. Глінки 12 жовтня 1929 р. Масарик засудив дії В. Туки: «Якщо б він домагався тільки автономії, то мав для пропаганди цієї ідеї парламент і збори; але він їздив постійно за кордон і зустрічався з людьми, ворожими нашій республіці». Президент нагадав лідеру ГСНП його власні слова про те, що автономія потрібна «не на сьогодні, але на час, коли словаки будуть політично зрілими». Масарик вважав, що словаки «*de facto* автономію мали від самого перевороту» і мають «всі пункти Пітсбурзької угоди виконані» [6, с. 131].

Масарик не вважав словацьке питання політичною проблемою. На його думку, актуальними були питання підвищення рівня розвитку краю. У жовтні 1930 р. у Братиславі президент підкреслив: «Проблема словацька є в значній мірі економічною, соціальною і культурною» і висловив бажання, щоб «відмінності між Словаччиною й історичними землями були якнайшвидше подолані» [19, с. 166].

Отже, Т.Г. Масарик вважав словацьке питання вирішеним зі створенням Чехословаччини як спільної держави чехів і словаків. У 1920-1930-х рр. перед іноземною громадськістю він презентував чехів і словаків єдиною нацією, тоді як у внутрішньополітичних дискусіях використовував різноманітну термінологію: «чехословаки», «чехословацька нація», «чехословацький народ», «чехи і словаки», «словацька нація», «словацька національність», «словацький народ».

Після утворення Чехословаччини словацьке питання Масарик не розглядав у державно-правовому аспекті, наголошуючи на його економічному і культурному вимірах та завданні виховання демократизму із залученням словаків до розбудови держави. Чехословацька ідея, попри авторитет Масарика, не пройшла випробування часом. У словаків не відбулося формування «чехословацької» ідентичності в процесі підвищення економічного і культурного рівня регіону. Демократизм Чехословаччини забезпечив словакам можливості всебічного розвитку і відстоювання національної ідентичності, але неточне формулювання ідеї «чехословацької» нації в умовах незавершеності націотворення призвело до виникнення словацького питання як національно-політичної проблеми.

2.2. Ставлення до національних меншин: німців, угорців, русинів, євреїв

Чехословацька влада від початку провадила активну й переважно ліберальну національну політику, що було зумовлено складними умовами

формування держави. Конституція ЧСР гарантувала права всіх народів та задоволення національно-культурних потреб меншин. Словаки приєдналися до чехів, керуючись правом на національне самовизначення. Закарпатські русини-українці розраховували на обіцяну широку автономію. Складнішою була ситуація з угорським і особливо німецьким населенням, яке опинилося в ЧСР не за власним бажанням і отримало незвичний для нього статус меншин.

Після трагічних сутичок між чехами та німецькими демонстрантами 4 березня 1919 р. президент Масарик закликав до уникнення радикалізму та налагодження співпраці. У своїх виступах він неодноразово підкреслював важливість німецького питання, зважаючи на кількісну силу, культурний та економічний розвиток німців, а також їхнє сусідство з Німеччиною. Масарик закликав надати німцям належні права та заохочувати їх до громадянської участі в розбудові спільної держави, визнавши німецьке питання «найважливішою політичною проблемою» і наголошуючи на необхідності участі німецьких партій в уряді [19, с. 164-165].

На 10-річчя ЧСР (28 жовтня 1928 р.) президент Масарик визнав теоретичне право народів на територіальну автономію, стверджуючи, що демократична централізація не означає абсолютизму, а автономізація не є анархізмом. Він наголошував на індивідуальному підході до кожної меншини, вважаючи німецьке питання ключовим для вирішення інших національних проблем. Масарик закликав до взаємної поваги, рівноправності та виконання громадянських обов'язків, вітаючи включення німецьких міністрів до уряду як перший крок до національної згоди [5, с. 328-329].

Історики припускають, що Масарик схилився до швейцарської моделі національних відносин, але не здійснив конкретних кроків щодо територіальної автономії. Його висловлювання 1929 року про те, що «німці в Чехії – це не меншина... вони є окремою проблемою» свідчить про наближення до визнання німців другою державною нацією [6, с. 59].

Уряд Чехословаччини забезпечив угорське населення громадянськими і політичними правами. Угорці створили власні політичні організації: Земську

християнсько-соціальну партію (1919) під керівництвом Г. Сулло в Словаччині та І. Керекеша в Закарпатті та Німецько-угорську соціал-демократичну партію (1920), яка пізніше стала Угорською соціал-демократичною. Обидві вимагали територіальної автономії [32, с. 57-58].

На виборах 1920 року угорські партії здобули мандати в Палаті депутатів, але, як і судетські німці, зайняли негативну позицію щодо держави. Їхні вимоги автономії були радше засобом для ліквідації Чехословаччини [57, с. 70]. Влада ЧСР остерігалася надання автономії через економічну перевагу угорців над словаками і русинами та активну підтримку іредентизму з боку Угорщини.

Замість автономії було закріплено унітарний устрій. Хоча адміністративний поділ Словаччини не враховував специфіки угорського розселення, громадянські й культурно-освітні права меншини забезпечувались, включаючи використання рідної мови в державних установах у районах, де національні меншини становили понад 20% населення. Водночас економічна політика уряду ЧСР призвела до обмеження позицій угорських підприємців і скорочення угорської банківської системи [32, с. 58].

У другій половині 1920-х рр. чеські політики прагнули створити міжнаціональну коаліцію на основі економічних інтересів. Угорські аграрії підтримали цю ініціативу, голосуючи за закон про аграрні мита 12 червня 1926 р. Важливим кроком стало прийняття 1 липня 1926 р. конституційного закону про надання громадянства особам у Словаччині та Закарпатті, що дав право на громадянство колишнім угорцям, які прожили в цих регіонах з 1910 р. чотири роки.

Незважаючи на торговельний договір між ЧСР і Угорщиною (21 травня 1927 р.), відносини ускладнювалися угорським ревізіонізмом. Публікація статті Г.С.Г. Ротермера в «Daily Mail» (21 червня 1927 р.) де він вимагав приєднання до Угорщини територій з національними меншинами, призвела до виходу 5 депутатів від Угорської національної партії з коаліції [65, с. 506].

Чехословацька влада боролася з іредентизмом через обмеження античехословацької літератури та заборону іредентистських відзнак, але не проаналізувала глибинні причини невдоволення угорців. Держава підпорядковувала інтереси меншин інтересам «етнічної» більшості та обмежила їхні економічні права. Включення угорців до складу держави без їхньої згоди і відсутність ідеї, яка б сформувала лояльність до ЧСР, створили передумови для переходу всіх угорських партій до табору іредентизму в 1930-х роках.

У міжвоєнний період українське питання для Чехословаччини перейшло із зовнішньополітичного у внутрішньополітичне через включення Закарпаття (Підкарпатської Русі) з понад 400 тис. русинів-українців до складу ЧСР рішеннями Паризької мирної конференції 1919 р. [96]

Представники русинів прагнули федеративних відносин і створення Чехо-словацько-руської республіки. Г. Жаткович пропонував назвати русинську державу «Русинією» з етнічними кордонами. Масарик скептично ставився до повного визначення кордонів за етнічним принципом через змішане проживання русинів і словаків, та називав русинів «політичними дітьми» [8, с. 36-37].

У мовній політиці Масарик підтримував використання народної мови як офіційної та навчальної в Закарпатті, пропонуючи запровадити російську літературну мову лише у вищих класах середньої школи. Він вважав недоцільним обов'язкове вивчення чеської в початкових школах меншин і наголошував на важливості підготовки службовців зі знанням мов меншин [40, с. 298].

За договором у Сен-Жермен-ан-Ле (10 вересня 1919 р.) Чехословаччина зобов'язалась надати всім громадянам рівні права та захист, гарантувала право на звернення до суду рідною мовою та створення національних закладів освіти. Щодо закарпатських русинів, Чехословаччина мала створити автономну одиницю з власним сеймом, що мав законодавчу владу у питаннях

мови, освіти та релігії, та губернатором, призначеним президентом ЧСР [19, с. 166].

Масарик приділяв значну увагу проблемам Закарпаття, комплексно аналізуючи політичні, економічні та культурні аспекти [9, с. 70]. В Ужгороді (1921) він закликав до консолідації русинської інтелігенції та економічно-освітнього розвитку населення, підкреслюючи, що політична автономія Підкарпатської Русі гарантована мирною угодою і конституцією. Зволікання з автономією він пояснював незавершеністю реформ [4, с. 254]. Проте на рахунок відмови в автономії українцям, місцеві жителі вбачали причину в іншому: «Влада обіщувала автономію довго, але як тільки почувала за собою силу оборонити новонабутий стан посідання і побачила, що міжнародня ситуація не вимагає від неї сповнення тих обіцянок, то від того часу справа автономії перестала бути актуальною...» [80, с. 3].

Президент називав регіон найбільш занедбаним через мадяризацію, критикував «неплідну партійну політику» інтелігенції та підкреслював важливість освіти, охорони здоров'я і земельної реформи для подолання «середньовічного рівня» господарства. З кінця 1920-х років посилення української орієнтації на Закарпатті розцінювалось як загроза територіальній цілісності Чехословаччини. Керівництво країни вважало, що «доля Підкарпатської Русі вирішена на цілі століття», водночас усвідомлюючи етнічну належність русинів до українського народу та їхні прагнення до єднання з Україною [96].

Перебування Закарпаття у складі Чехословацької республіки (1919–1939) мало суперечливий, але загалом позитивний характер. Хоча обіцяна автономія краю фактично не впроваджувалась до жовтня 1938 р., соціально-економічний та культурно-політичний розвиток регіону був помітним. Доля закарпатців виявилась кращою, ніж українців у Румунії та Польщі. Чеський уряд інвестував у розвиток краю значні кошти – близько 1,6 млрд крон з 1919 до 1933 р., що сприяло економічному пожвавленню [12, с. 423].

Сучасні дослідники вважають міжвоєнний період одним із найважливіших у історії Закарпаття, коли русини-українці пройшли переломний етап розвитку і створили свою державу – Карпатську Україну. Політика Чехословаччини щодо українського питання, попри тактичні зміни, була загалом реалістичною та конструктивною.

На відміну від інших країн Центральної Європи, Чехословаччина запровадила революційну політику щодо єврейського населення. Виступаючи на пражському концерті єврейських громад (21 червня 1919 р.), президент Масарик публічно висловився за офіційне визнання єврейської національності та пообіцяв імплементувати цю позицію у державній політиці [3, с. 139].

Чехословацька республіка стала першою європейською державою в історії, яка визнала євреїв окремою нацією. Це історичне рішення отримало міжнародне визнання - 11 квітня 1920 року голова Комітету єврейських делегацій на Паризькій мирній конференції Н. Соколов офіційно висловив вдячність Масарику та чехословацькому уряду за цей прогресивний крок [75, с. 313].

Таке визнання створило сприятливі умови для відродження національної ідентичності серед єврейського населення республіки. У своїх подальших заявах Масарик підкреслював відсутність «єврейського питання» в державі, зазначаючи: «Євреї користуються повною рівноправністю і, як я вважаю, це їх цілком задовольняє» [5, с. 39].

У своїй національній політиці влада Чехословаччини керувалася демократичними принципами. Вона вбачала вирішення національних питань у ЧСР через співпрацю різних національних спільнот для побудови демократичної держави, через надання їхнім представникам рівних громадянських прав, свободи національно-культурного розвитку та забезпечення економічного добробуту. Завдяки наполегливості президента та його систематичній політичній діяльності ця програма стала реальністю у другій половині 1920-х років. Історичним досягненням Масарика було те, що

він продемонстрував можливість нормалізації як чесько-словацьких, так і чесько-судето-німецьких відносин на основі лояльної співпраці у розбудові спільної демократичної держави. Проте недостатня увага до державно-правових механізмів національного примирення робила чехословацьку етнополітичну модель залежною від економічної стабільності, що й підтвердили події 1930-х років.

2.3. Освітня та культурна політика як інструмент національної інтеграції

Чехословацька республіка була багатонаціональною державою, де проживали чехи, словаки, німці, угорці, русини-українці, поляки, румуни, євреї та інші етнічні групи. Освітня та культурна політика відігравала ключову роль у процесі національної інтеграції цих меншин у новоствореній державі, забезпечуючи їхній розвиток та формування лояльності до республіки.

Чехословацька влада прийняла низку законів, які регулювали освітню сферу та сприяли національній інтеграції меншин. Одним з перших законодавчих актів про освіту, є закон про національну школу (3 квітня 1919 р.). Відповідно до цього закону початкові школи мовою національних меншин могли відкриватися в населених пунктах, де проживало не менше 40 дітей цієї меншини [21, с. 56]. Водночас це дало можливість розширювати мережу чеських навчальних закладів у регіонах із значною часткою німецького населення.

Закон про громадські бібліотеки від 22 липня 1919 р. дозволяв національним меншинам засновувати бібліотеки у місцевостях, де вони становили щонайменше 10% населення [21, с. 56]. Це сприяло культурному розвитку меншин та збереженню їхньої мовної ідентичності. А закон від 27 червня 1919 року передбачав відкриття чехословацького університету в

Братиславі, що сприяло розвитку словацької вищої освіти, витісняючи домінування угорських навчальних закладів [21, с. 74].

В свою чергу урядове розпорядження від 29 грудня 1928 року регулювало використання мов у земських та окресних адміністраціях. В регіонах, де меншини становили понад 80% населення, було запроваджено значну мовну рівноправність [21, с. 175]. А освітня реформа 1929–1930 років у Закарпатті ввела 8-річне обов'язкове навчання та вдосконалила навчальні програми, що значно покращило рівень освіченості місцевого населення [14, с. 354].

Словацька меншина в Чехословаччині потребувала значних реформ у сфері освіти, оскільки до 1918 року угорська освітня система домінувала на території Словаччини. На момент створення ЧСР у краї було лише 140 словацьких народних шкіл, тоді як усі середні навчальні заклади залишалися угорськими. Освітня політика уряду була спрямована на розвиток словацької освіти, що передбачало відкриття нових навчальних закладів, зокрема Братиславського університету. Для вирішення проблеми браку викладачів у словацькі школи направляли чеських учителів. Це викликало певне незадоволення серед місцевого населення, яке сприймало таку політику як нав'язування чеського впливу. Однак поступово розширювалася мережа словацькомовних навчальних закладів, що сприяло підвищенню рівня грамотності серед словаків та формуванню їхньої національної свідомості [21, с. 73].

У Словаччині освітня політика також тісно перепліталася з релігією. Значна частина словацького населення була католицькою, і тому конфесійні школи мали важливе значення. Проте уряд намагався зменшити вплив церкви на систему освіти, що викликало невдоволення серед консервативних верств суспільства.

Німецька меншина також мала можливості для розвитку освіти. У 1925 році з 318 410 німецьких дітей шкільного віку 308 595 відвідували школи з рідною мовою навчання. Однак чеська влада прагнула створити баланс між

чеськими та німецькими школами, що спричинило незадоволення серед німецької громади. Було скорочено частину німецьких середніх навчальних закладів, що розглядалося як прагнення забезпечити рівність між етнічними групами відповідно до їхнього відсоткового складу в населенні. Незважаючи на це, в цілому німецька меншина мала сприятливі умови для збереження своєї культурної ідентичності. Уряд ЧСР забезпечив можливість використання німецької мови в державних установах у регіонах, де німці становили понад 20% населення. Освіта німецькою мовою залишалася доступною, включаючи велику мережу початкових і середніх навчальних закладів, а також вищу освіту. Зокрема, діяли Німецький університет у Празі та дві вищі технічні школи, що сприяло збереженню академічної традиції німецької громади. В регіонах, де до 1918 року німецькі школи були недостатньо розвинені, після утворення Чехословаччини відбулися позитивні зміни: кількість німецьких шкіл у Словаччині та Закарпатті значно зросла [18, с. 183].

Русини-українці в Чехословаччині отримали нові можливості для освіти, проте система навчання залишалася недостатньо розвиненою. Значне розширення мережі шкіл: з 517 початкових шкіл, 8 горожанських шкіл, 3 гімназій (до 1918 р.) до 724 шкіл у 1921/1922 навчальному році із них 540 – українських (руських), 130 – угорських, 32 – чеських, 5 – німецьких, 7 – румунських, одна – єврейська. Того ж року працювало 11 горожанських (неповносередніх) шкіл із українською (руською) мовою навчання [26, с. 94].

Водночас відкривалися школи з чеською мовою навчання, що сприяло культурній інтеграції, але водночас могло вести до поступової асиміляції. Особливо дані процеси посилювалися коли головою українського шкільництва назначили чеха Шімека. Через що і зустрічається невдоволення українського населення, яке можна зустріти на сторінках тодішнього журналу «Наша земля»: «...І так звільнив директора береговської гімназії, тутешнього українця, Григашого, що має великі заслуги перед республікою, а на його місце назначив – розуміється – чеха...» [81, с. 8], «Чеські школи стало

закладаються не лише по містах, але й по таких селах, де нема лиш одної дитини, як приміром в Білках, тоді коли на одного українського вчителя припадає 200-250 дітей, тоді коли на Верховині на кожному другім селі не має школи...» [82, с. 8] та «Як бачимо вже дотепер є на українському Підкарпатті близько 80 чеських шкіл. Саме цього року заложено їх тридцять. Як це то так піде й далше, то за п'ять перейдемо до того стану, що були за Мадярщини...» [79, с. 6].

Чехословацький уряд сприяв відкриттю українських навчальних закладів, проте не було створено жодного вищого навчального закладу для русинів-українців у Закарпатті. Незважаючи на це, рівень грамотності серед русинів значно зріс. У 1921 році неписьменними були 50,2% русинів, а в 1930 році цей показник знизився до 27,4% [21, с. 173]. Це свідчить про покращення доступу до освіти, хоча залишається питання недостатнього фінансування та браку кваліфікованих вчителів.

Чехословацький уряд сприяв діяльності національних культурних товариств та організацій. Так, у 1928 році в Ужгороді відкрився «Народний дім», який став осередком українського життя [86]. Чехословаччина також була важливим центром української еміграції, тут діяли такі установи, як Український вільний університет, Українська господарська академія, Українська студія пластичного мистецтва [96].

Релігія відігравала важливу роль у житті національних меншин Чехословаччини, що позначилося на освітній та культурній політиці держави. В Закарпатті, де значну частку населення складали русини-українці, греко-католицька церква залишалася впливовою силою. Однак її представники часто підтримували проугорські настрої, що створювало певні суперечності з чехословацькою владою. Водночас поширення православного руху серед місцевого населення змінювало конфесійну карту регіону. ЧСР прагнула зберегти баланс між різними релігійними громадами, не допускаючи домінування жодної з них [27, с. 112-113].

Угорська меншина в Чехословаччині також мала свої освітні установи, однак вони зазнали значних змін після 1918 року. До розпаду Австро-Угорщини угорська мова домінувала в освіті Словаччини та Закарпаття, що позначилося на низькому рівні розвитку національних освітніх інституцій серед словаків і русинів. Після утворення ЧСР влада сприяла розвитку освіти для цих народів, що призвело до поступового скорочення кількості угорських навчальних закладів. Угорська громада зберегла значну частку своїх початкових і середніх шкіл, проте їхня кількість поступово зменшувалася через освітні реформи, спрямовані на інтеграцію населення в чехословацьку систему. Незважаючи на це, в 1920-х і 1930-х роках угорці мали доступ до шкільної освіти рідною мовою, а також до вищих навчальних закладів у Братиславі та інших містах. Проте чехословацька влада намагалася обмежити вплив Угорщини на місцеву громаду, що іноді спричиняло невдоволення серед угорської меншини [21, с. 134].

Окрім великих етнічних груп, значна увага приділялася освітнім потребам менших національних спільнот. У 1929 році в Чехословаччині діяло 88 польських народних шкіл, що свідчить про збереження польської освітньої традиції. Польські громади могли навчатися рідною мовою, що допомагало зберігати їхню культурну самобутність. Також у країні працювали три румунські школи, які функціонували в районах компактного проживання румунської меншини. Це було важливим кроком для збереження мовної ідентичності румунів у межах ЧСР [18, с. 179].

Єврейська громада також мала можливість здобувати освіту рідною мовою. В Чехословаччині функціонували три єврейські школи, які надавали освіту відповідно до традицій цієї спільноти. Хоча кількість таких навчальних закладів була обмеженою, вони відігравали важливу роль у підтримці культурного та релігійного життя єврейської громади.

Окрему увагу було приділено ромській освіті. У 1926 р. в Ужгороді відкрилася перша в Європі циганська школа. Це була унікальна ініціатива, яка дозволила ромським дітям отримувати освіту та сприяла їхній соціальній

інтеграції [25, с. 63]. Умови навчання в цій школі були спеціально адаптовані для потреб ромської громади, що стало важливим кроком у боротьбі з маргіналізацією цієї етнічної групи.

Освітня та культурна політика Чехословаччини була комплексною та багатогранною, спрямованою на створення рівних можливостей для всіх етнічних груп країни. Завдяки освітнім реформам різні національні меншини отримали можливість здобувати освіту рідною мовою, що сприяло їхньому культурному розвитку та інтеграції в чехословацьке суспільство. Разом із тим, освітня політика мала й елементи асиміляції, зокрема через активну підтримку чеських навчальних закладів у регіонах з багатонаціональним населенням. Деякі меншини, такі як угорці та німці, сприймали це як загрозу для своєї культурної ідентичності. Водночас освітня реформа дозволила підвищити рівень грамотності серед відсталих регіонів, особливо серед русинів-українців і ромів.

Культурна політика ЧСР виявилася загалом успішною в підтримці розвитку національних меншин, хоча залишалися певні невдоволення серед окремих етнічних груп. Влада прагнула зберегти баланс між інтеграцією та забезпеченням національної автономії, що стало ключовим викликом для міжвоєнної Чехословаччини. У підсумку, ця політика сприяла формуванню стабільного багатонаціонального суспільства, хоча її успіхи не завжди були однозначними для всіх етнічних спільнот.

РОЗДІЛ 3

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ТА КРИЗИ (1918–1938 РР.)

3.1. Проблеми національної єдності та етнічні конфлікти

Чехословаччина, як і інші країни міжвоєнної Східно-Центральної Європи, не була етнічно однорідною. На відміну від інших країн регіону, які або визнавали свою багатонаціональність (Югославія), або не визнавали свої меншини (Польща, Румунія), Чехословаччина формально визнавала права меншин, але обмежувала їхній політичний вплив, захищаючи «чехословацький характер» держави.

Найбільші можливості для розвитку мали чехи, які вважали це нагородою за створення держави. Однак вони не змогли порозумітися з іншими етнічними групами і навіть протиставили собі словаків.

Словаки історично були більш релігійними та менш освіченими, ніж чехи. Протестантська меншина словаків (16%) була ближчою до чехів. Перші серйозні чеські політичні звернення до Словаччини відбулися під час Першої світової війни, коли група Масарика вимагала об'єднання чеських і словацьких земель. Чехи й словаки, хоч і етнічно та мовно споріднені, політично були розділені протягом тисячоліття з часів приєднання словацьких земель до Угорського королівства. Словаки зазнали суворой політики мовної та культурної асиміляції з боку Угорщини, що позбавило їх потенційної національної еліти до Першої світової війни.

У 1918 році словаки погодились увійти до складу нової держави як рівні партнери. Виникло питання адміністративної реформи, оскільки словацькі території мали інший устрій, ніж чеські. Уряд Швегли планував жупний устрій для Словаччини, але чеські націонал-демократи заблокували її застосування в Богемії та Моравії через побоювання щодо німецьких меншин [21, с. 114].

Римо-католицька церква, до якої належало три чверті населення, мала недостатньо політичного впливу, щоб запобігти світському курсу держави. Чехи історично ставились до неї з недовірою, тоді як словацьке селянство залишалось більш релігійним. Ян Шрамек, лідер чеської Народної партії, працював над реабілітацією політичного католицизму і досяг покращень для церкви: кращих умов земельної реформи щодо церковних володінь, компромісного шлюбного законодавства, державних зарплат духовенству та обов'язкового релігійного навчання для дітей віруючих батьків [98].

У 1925 р. святкування роковин Гуса спричинило протести папського нунція та архієпископа Праги. Шрамек проявив політичну мудрість, залишившись в уряді та відмежувавшись від радикальної позиції словацьких єпископів. Завдяки поміркованості Шрамека в грудні 1927 р. було досягнуто сприятливої угоди з Ватиканом, яка дозволяла чехословацькому уряду перевіряти кандидатів на єпископські призначення, а Ватикан реорганізував церковні межі, підпорядкувавши всі церковні установи чехословацьким ієрархам замість угорських і німецьких архієпископів [108].

У 1928 р. офіційне видання Словацької народної партії опублікувало статтю «Vacuum Juris», де стверджувалося, що союз словаків з чехами мав десятирічний випробувальний термін. Автор статті, Войтех Тука, віцепрезидент партії, був засуджений до 15 років за шпигунство на користь Угорщини та підготовку відокремлення Словаччини [23, с. 167].

Словаки увійшли до Чехословаччини з очікуванням автономії, яку вбачали гарантованою Піттсбурзькою угодою (30 травня 1918 р.), підписаною Масариком та представниками американо-чеських і американо-словацьких організацій. Чехи виправдовували невиконання угоди чотирма аргументами: етнологічним (словаки - відгалуження чеської нації), прагматичним (неготовність населення до самоврядування), юридичним (верховенство конституції) та казуїстичним (Масарик лише засвідчив заяву американських громадян) [63, с. 246].

Під час суду над Тукою Масарик назвав Піттсбурзьку угоду «оманою», хоча сам склав її проект і підписав офіційну копію 14 листопада 1918 р., у день свого призначення президентом, для впливу на американський уряд [39, с. 157].

Чехи відмовились від ідеї словацької автономії через угорські впливи та консервативність словацького селянства. Підтримані нечисленними словацькими централістами (переважно лютеранами), вони замінили угорських чиновників чеськими кадрами. Чехи розглядали словаків як «темних і впертих» людей під впливом духовенства. Через брак словацьких кадрів, чехи заповнили адміністративні посади, розширили освіту та захищали словаків від мадяризації. Попри розвиток словацької культури, демократизацію та соціальні реформи, словаки обурювались чеським опікуванням. До 1930 р. в Словаччині працювало понад 21 тисяча чеських державних службовців, яких словаки вважали надмірними.

Більшість словаків прагнули культурної ізоляції та політичної автономії, відкидаючи теорію «чехословацької нації». Чехи співпрацювали переважно з протестантською меншиною, яка отримала непропорційну політичну вагу.

Скандал з Тукою 1928-29 рр. допоміг поміркованим словацьким популістам. Глінка спочатку підтримував Туку, але скинув його, коли результати виборів 1929 р. показали, що ця підтримка зашкодила партії. На жаль, економічна депресія завдала Словаччині особливо суворих ускладнень і загострила рух за автономію [38, с. 80].

У 1930-ті рр. не лише сам Глінка став різкішим, але до керівництва його партії увійшла радикальніша генерація. Ці молоді «наступісти» (від їхнього журналу «Наступ») були менш провінційними і більш тоталітарними. Вони атакували як зовнішню, так і внутрішню політику Праги, наполягаючи на словацькій солідарності з нацистською Німеччиною та фашистською Італією, і врешті вимагали повної незалежності, а не просто автономії.

За кілька днів до своєї смерті 16 серпня 1938 р. Глінка радив шукати конституційну трансформацію, яка б зберегла республіку і водночас надала автономію Словаччині. Однак, після аншлюсу Австрії в березні 1938 р. він фактично підірвав цю мету, синхронізувавши тактику своєї Словацької народної партії з судетськими німецькими генлейністами, які пізніше перейшли на службу до нацистської Німеччини [23, с. 169].

Хоча Чехословаччина прагнула нормалізувати відносини з Німеччиною та Австрією після 1918 р., судетське питання залишалося проблемним. Судетська область на заході Чехії була густо населена етнічними німцями (до 90%), які з'явилися там переважно після 1620 р. Після Першої світової війни регіон із значним промисловим потенціалом відійшов до Чехословаччини, попри бажання місцевих німців приєднатися до Австрії. Незважаючи на протести та сутички 4 березня 1919 р. (58 жертв), за Сен-Жерменським договором ці землі офіційно увійшли до складу ЧСР [10, с. 15-16].

У міжвоєнній Чехословаччині проживало 3,3 млн етнічних німців (23% населення). Німці звинувачували владу в насильницькій чехізації, особливо після закону 1926 р. про обов'язкове вивчення чеської мови для службовців [21, с. 154]. Економічна криза 1929 р. посилила напруження через вищий рівень безробіття серед німців.

До 1930-х стосунки були відносно спокійними завдяки демократичності режиму та високому рівню життя в регіоні. Проте економічна криза змінила ситуацію – звільнення сприймалися як дискримінація, а Німеччина активно пропагувала свої економічні успіхи. Після приходу Гітлера до влади серед судетських німців виник розкол, хоча більшість підтримала політику Берліна, спрямовану на ліквідацію Чехословаччини [10, с. 118].

Карпатська Русь, область на крайньому сході Чехословаччини, створювала проблеми подібні до словацьких. Чехословаччина мала як юридичні, так і моральні зобов'язання надати їй автономію: це було обіцяно Масариком американським русинам-українцям 1918 р., закріплено

Договором про захист меншин 1919 р. та підтверджено Конституцією 1920 р. Попри ці зобов'язання, реальна автономія була відкладена до 26 червня 1937 р. і остаточно реалізована тільки 8 жовтня 1938 р. під тиском мюнхенської кризи. Прага пояснювала затримку надзвичайною відсталістю регіону, хоча ці проблеми існували і в 1918-1919 рр., коли Масарик і Бенеш використовували обіцянку автономії для приєднання регіону до Чехословаччини [26, с. 93].

Прага також непокоїлася політичною «відсталістю» регіону через сильні руйнівні тенденції: комуністичну, українську, москвофільську та особливо мадярофільську, які загрожували цілісності республіки. Русини-українці історично часто демонстрували вірність угорським господарям, що було характерно для злиденного селянства в застарілих «феодальних» відносинах. Більшість їхньої потенційної еліти була мадяризована, а національна свідомість розвивалась більше серед іммігрантів в Америці, ніж вдома [96].

Чехословацька влада значно зменшила неписьменність і розвинула комунальні послуги, які фінансувалися чехами. Проте були й проблеми: розрив економічних зв'язків з Угорщиною, недостатність земельної реформи через зростання населення, та присутність численної, патерналістської, чеської бюрократії.

Русини-українці створювали менше клопоту Празі порівняно зі словаками через меншу чисельність, бідність, слабшу національну свідомість і меншу згуртованість. Вони також визнавали, що чеське управління було кращим за тогочасне угорське, польське чи румунське ставлення до меншин.

Угорська меншина на південних кордонах Словаччини і Карпатської Русі становила більшу проблему для Чехословаччини, ніж малочисельна українська. Головна небезпека полягала в тому, що угорці складали значний відсоток серед вищих класів (заможна буржуазія, колишні австро-угорські чиновники, землевласники), і тому мали непропорційно великий вплив на політичний клімат регіону [32, с. 57].

Угорцям було важко прийняти, що словаки, яких вони довго не визнавали як окрему етнічну групу, отримали статус державної нації, тоді як самі угорці, колишні партнери німців в управлінні імперією, стали меншиною. Сусідня Угорщина під керівництвом Горті прагнула повернути втрачені території і протистояла всім сусідам. Ця загроза виявилася реальною – після Мюнхенської угоди Угорщина захопила частину чехословацької території, а пізніше й румунської [13, с. 66].

Польська проблема виникла через район Тешина, який ледь не спричинив війну між новоствореними державами. Навіть як союзниця по Малій Антанті, Польща скористалася нагодою і захопила Тешин. Польське населення Сілезії ставилося до Чехословаччини негативно, особливо після адміністративної реформи 1927 р., коли цей регіон об'єднали з Моравією в одну з чотирьох областей держави [46, с. 70].

Національна єдність у міжвоєнній Чехословаччині залишалася серйозною проблемою через значну етнічну строкатість населення. Хоча країна була демократичною, політичні та соціальні протиріччя між основними етнічними групами – чехами, словаками, німцями, угорцями та русинами – створювали постійну напругу. Нерівномірний розподіл влади, домінування чехів у державному управлінні, обмеження прав національних меншин і зовнішній вплив сусідніх держав (Німеччини, Угорщини, Польщі) сприяли дестабілізації ситуації.

3.2. Вплив економічної кризи 1929–1933 рр. на національну політику

Світова економічна та соціальна криза, що розпочалася у 1929 р., дісталася Чехословаччини трохи пізніше, але розвивалася швидшими темпами, досягнувши значної глибини наприкінці 1930 р. Вже з 1929 р. спостерігалися окремі кризові явища, які набували все гострішої форми. Примітно, що криза в сільському господарстві розпочалася раніше і

проявлялася не менш гостро, ніж у промисловості. Йшлося не про зниження виробництва, як в індустрії, а про падіння цін та звуження ринку збуту.

Найбільше страждали численні дрібні господарі, які часто потрапляли в боргову яму. Сума заборгованості лише за іпотеками для сільського господарства в Чехословаччині у 1931 р. майже на 73% перевищувала заборгованість 1927 р. [56, с. 34] Майно заборгованих селян за судовими рішеннями примусово продавалося на аукціонах за низькими цінами. Спостерігався також хронічний відтік населення з сіл, особливо безземельних наймитів, кількість яких на початку 30-х рр. зменшилася на 26%. За офіційними статистичними даними, у 1930-1931 рр. кількість зайнятих у сільському господарстві зменшилася на 260 тисяч, тобто на 14% [11, с. 174].

Аграрна криза у Словаччині та Підкарпатській Русі призводила до найтяжчих наслідків, оскільки це були переважно сільськогосподарські райони з безліччю дрібних господарств. У 1932-1933 рр. кількість безробітних у Словаччині сягнула 300 тисяч і разом із членами сімей становила близько третини всього населення [62, с. 121]. Невдоволення селян постійно зростало. Однак загалом криза початку 30-х рр. позначилася на Словаччині менше, ніж післявоєнна, тоді як у Чеських землях ситуація була протилежною.

Державне втручання в землеробство, ініційоване аграріями, досягло свого піку в 1934 р., коли було введено хлібну монополію. Землероби були зобов'язані продавати зерно спеціально створеному Чехословацькому зерновому товариству, яке утримувало ціни на стабільному рівні [56, с. 85].

Світова економічна криза значно загострила конкуренцію на міжнародних ринках. Водночас внаслідок зубожіння широких верств населення внутрішній ринок також скоротився. У першій половині 1929 р. торговельний баланс виявився пасивним, надалі відбувалося зниження загального товарообігу, експорт товарів у 1933 р. скоротився порівняно з

1929 р. на 68% і в терміновому порядку був переорієнтований на латиноамериканські та азійські країни [101].

Закривалися все нові й нові підприємства в текстильній, силікатній, а згодом і металургійній промисловості. Важка індустрія легше справлялася з кризою, ніж легка, оскільки остання більше залежала від експорту. Крім того, великі підприємства страждали менше, ніж дрібні та середні господарські одиниці. А згідно з офіційною статистикою на кінець травня 1930 р. в Чехословацькій республіці існувало 91,8% дрібних підприємств (1-5 осіб), 8% середніх (від 6 до 200 працівників) і лише 0,2% великих (понад 200 зайнятих у виробництві) [64, с. 51].

У деяких галузях запроваджувався неповний робочий тиждень, зменшувалася заробітна плата. У 1932 р. в різних галузях промисловості заробітна плата знизилася в середньому на 15%. Промислове виробництво впало до рівня початку 20-х рр., у 1933 р. воно становило 56% від показників 1929 р. [56, с. 36].

Криза зачепила й фінансову систему, відбувалася девальвація грошової одиниці (до 1934 р. вміст золота в кроні знизився на 7,43 мг, що становило близько 30% її вартості). У 1932 р. дефіцит державного бюджету становив майже 1 млрд крон і покривався іноземними позиками (переважно французькими) [105].

Економічна криза призводила до важких соціальних наслідків. Безробіття вже у квітні 1930 р. досягло 88 тисяч осіб, а в лютому 1933 р. офіційно зареєстрованих безробітних налічувалося 920 тисяч [104]. У червні 1930 року було змінено закон про «гентську систему»: профспілкові допомоги знижувалися на третину, тоді як державна надбавка збільшувалася на дві третини. Період виплати допомоги збільшувався до 26 тижнів (6 місяців). Для сімейних членів профспілки або для працівників із п'ятирічним профспілковим стажем державна надбавка підвищувалася в чотири рази порівняно з профспілковою допомогою. Середня допомога для цих категорій становила близько 10 крон на день [100].

У грудні того ж року був прийнятий закон, на підставі якого в розпорядження уряду надавалося 150 млн крон для подолання економічної кризи. Міністерство соціального забезпечення надавало продовольчу допомогу безробітним: округам, особливо сильно охопленим безробіттям, відпускалися певні суми на приготування їжі позбавленим роботи або на продовольчі талони для них. Ці заходи проводилися за наполяганням соціал-демократів. Християнські соціалісти виступали проти участі заміжніх жінок у виробництві, таким чином намагаючись «економити» робочі місця. У деяких муніципалітетах було дозволено виплачувати допомогу з громадських коштів. Подекуди місцева влада намагалася вирішити питання безробіття шляхом організації громадських робіт з погодинною оплатою. Виплачувалися також деякі разові суми у зв'язку з дорожнечею (раз на півроку або щоквартально) [64, с. 62].

У 1930 р. святкувалося 80-річчя президента Т.Г. Масарика. Парламент країни прийняв рішення на честь заслуг президента відкрити в обох палатах пам'ятні дошки і виділити йому 20 млн крон. Масарик передав цей дар на «культурні та гуманітарні цілі всім народам держави» [56, с. 71].

Проте, незважаючи на всі ці заходи, ні держава, ні суспільство не могли впоратися з настільки масштабною кризою. Населення страждало переважно через зростання цін на предмети першої необхідності та подорожчання транспорту. Все це призводило до радикалізації мас, зростання страйкового руху, страйків, демонстрацій і зіткнень із поліцією, що іноді призводили до людських жертв. Соціальна напруженість у суспільстві вела до загострення політичної боротьби. Позиції ліво- та праворадикальних партій посилювалися.

Лише за перше півріччя 1931 р. кількість зареєстрованих членів Комуністичної партії Чехословаччини збільшилася на 15 тисяч. Комінтерн налаштовував компартії в країнах на вихід із кризи революційним шляхом. Чехословацькі комуністи влаштовували акції протесту безробітних, використовували й нелегальні засоби та методи боротьби. За інформацією

КПЧ 25 листопада 1931 р. в окрузі Фривальдова (Сілезія) розпочався страйк у каменоломнях, була організована і демонстрація робітників. Для її розгону був викликаний загін жандармів, у результаті вісім робітників було вбито, 13 поранено. На знак протесту в усьому окрузі пройшов масовий політичний страйк, у якому брало участь близько 30 тис. осіб. У день похорону жертв страйкувало до 50 великих і дрібних підприємств [99].

Тільки в 1931 році КПЧ провела 200 страйків будівельних робітників, сім страйків сільськогосподарських працівників, а також страйки в текстильній, металургійній та гірничій промисловості. Вплив комуністів у Словаччині посилювався, у своїй пропаганді вони почали використовувати національне питання. Лише у другій половині 1932 та в 1933 р. зменшилася кількість економічних страйків та їхня тривалість. Хоча й у цей час відбувалися окремі великі виступи, такі як Росицький страйк гірників (15 тис.), кампанія голодного маршу в Рейхенберзі, демонстрації безробітних в Остраві, Комотау та інші. У 1933 р. кількість членів КПЧ зменшилася порівняно з попереднім роком на 9,2% [16, с. 86].

Фашистські організації посилювали критику демократичних урядів, підкреслюючи, що єдиним виходом із ситуації є встановлення режиму «сильної руки». В Італії фашисти прийшли до влади вже в 1922 р., у січні 1933 р. в Німеччині переміг нацизм, який являв собою агресивну форму «пангерманізму». У Чехословацькій республіці зростали націоналістичні настрої, особливо серед представників етнічних меншин угорців, у німецьких областях, на кордоні з Польщею; відкрите невдоволення все частіше виражала й державотворча нація словаків.

Економічна криза в Чехословаччині посилювала, з одного боку, пауперизацію населення, з іншого — концентрацію капіталу. Водночас зростав вплив екстремістських течій, які виступали проти системи буржуазної демократії в країні та за ліквідацію Версальської системи. Ці процеси суттєво вплинули на національну політику держави, загостривши наявні суперечності та створивши підґрунтя для подальших соціально-

політичних трансформацій, що визначили подальший розвиток Чехословаччини у міжвоєнний період.

3.3. Радикалізація політичного життя та зростання націоналістичних рухів

Новий уряд, сформований за підсумками виборів 1929 р. під керівництвом Ф. Удржала, мав коаліційний характер. До його складу увійшли обидві чехословацькі соціалістичні партії — соціал-демократи та національні соціалісти, а також німецька соціал-демократична партія. Німецька християнсько-соціальна партія та словацька партія Глінки не увійшли до кабінету міністрів. Спроби уряду Удржала впоратися з наступаючою кризою виявилися безуспішними, і самі аграрії вирішили змінити прем'єра. У жовтні 1932 р. новим прем'єр-міністром став колишній голова Палати депутатів Ян Маліпетр, одночасно відбулися зміни в складі уряду [43, с. 558].

Намагаючись подолати кризу та захистити демократичний лад, уряд почав активніше втручатися в економіку. Влітку 1933 р. був схвалений закон «Про надзвичайні розпорядчі повноваження», який розширював функції виконавчої влади та обмежував компетенцію парламенту [42, с. 113]. Цей закон дозволяв уряду за згодою президента та в обхід національних зборів приймати важливі рішення. Також набув чинності ряд інших законів і постанов, спрямованих на боротьбу з антидержавною діяльністю, зокрема закон про призупинення діяльності та розпуск політичних партій.

24 травня 1934 р. відбулися чергові президентські вибори. Масарик на той час досяг дуже похилого віку, хвороби все частіше долали його. Проте він продовжував користуватися великим авторитетом і залишався символом демократичної держави. КПЧ виставила проти нього свого кандидата Клемента Готвальда. Напередодні виборів комуністи посилили кампанію за визнання СРСР де-юре [109].

Національні демократи на початку лютого 1934 р. висловили незгоду з девальвацією крони та зовнішньополітичним курсом і вийшли з уряду. Восени того ж року вони об'єдналися з невеликими націоналістичними організаціями, сподіваючись створити сильну чеську національну партію. У квітні 1935 р. ця партія отримала назву «Національне об'єднання», на чолі неї став депутат парламенту від національних демократів, генеральний секретар Центрального союзу чеських промисловців Франтішек Ксавер Годач. Однак, як показали парламентські вибори 1936 р., партії не вдалося перетворитися на сильну і масову [42, с. 114].

Національне фашистське об'єднання на чолі з генералом Рудольфом Гайдою, яке не гребувало насильством і терором, також не мало масової підтримки. Більшість населення виступала за збереження демократичної системи, тим більше що німецький нацизм викликав побоювання як загроза існуванню чехословацької держави.

Вплив націоналізму посилювався не тільки в Чеських землях, але й у Словаччині. Пов'язано це було, зокрема, зі зростанням словацької національної самосвідомості. Унітарна форма держави, її централістський устрій не відповідали прагненням словаків, викликали роздратування і протест. Ще в 1928 р. набув чинності закон про новий адміністративний поділ: Словаччина, так само як Чеські землі та Підкарпаття, була виділена в окрему адміністративно-територіальну одиницю — край. Але крайові органи мали обмежені повноваження і не відповідали адекватно місцевим запитам. Словаки виступали за ширшу участь в управлінні державою. Партія Глінки (ГСНП) послідовно дотримувалася ідеї автономії Словаччини [71, с. 97].

На початку 1930 р. на з'їзді партії в Ружомберку в якості головної програмної вимоги була висунута автономія Словаччини. У травні того ж року ГСНП запропонувала в парламенті другий проект автономії Словаччини, автором якого був юрист Карол Медерли [74, с. 144]. Проект передбачав поширити на Словаччину гарантовану конституцією автономію Підкарпатської Русі, дещо доповнивши конституційні положення. Це

означало, що мав бути скликаний словацький законодавчий сейм з правами в релігійних, мовних, шкільних, адміністративних та інших питаннях. Посилання на Підкарпатську Русь дозволяло зробити словацьке питання міжнародним, оскільки автономія Підкарпаття була зафіксована в Сен-Жерменському мирному договорі. Урядова коаліція вважала даний проект неприйнятним і проігнорувала [72, с. 121-122].

У той час більшість словацьких автономістів не бажали розділу держави, вважаючи, що введення автономії Словаччини зміцнить республіку. Об'єктивно, однак, їхня діяльність послаблювала державу [72, с. 122]. Всередині Глінківської партії формувалися напрямки, що симпатизували недемократичним методам ведення політичної боротьби і тоталітарним режимам (одним з найбільш радикальних було крило Ф. Дюрчанського, яке виступало з крайніх, скоріше сепаратистських позицій) [66, с. 173]. Демократія уявлялася їм неефективною і слабкою. За цією партією йшли маси, оскільки в Словаччині існували численні соціальні проблеми, причину яких партійні функціонери пояснювали неправильною національною політикою Праги.

На розвиток політичної та ідейно-психологічної обстановки в німецьких районах Чехословаччини великий вплив мала ситуація в Німеччині, яка перетворилася на тоталітарну нацистську державу з великонімецькою шовіністичною ідеологією. Німецькі націонал-соціалісти в Чехословаччині таємно підтримували тісні зв'язки зі своїми партійними однодумцями в Німеччині та Австрії. Діяльність агресивної Німецької національної партії була призупинена, але виникла нова партія у формі об'єднавчого руху (фронту) всіх німців у ЧСР. Вона утворилася на початку жовтня 1933 р., отримавши назву «Судетсько-німецький патріотичний фронт». Її вождем став Конрад Генлейн, керівник найбільшої німецької спортивної організації [16, с. 88]. Необхідність об'єднання німців пояснювалася завданням вирішення соціальних проблем, пов'язаних із подоланням наслідків економічної кризи, яка зачепила промислово розвинені

німецькі райони набагато більшою мірою, ніж інші частини країни. При цьому винуватцем кризи оголошувалася чехословацька держава.

Таким чином, посилення впливу націоналістичних сил мало об'єктивну основу, однак, завдяки активній пропаганді, воно продовжувалося і тоді, коли криза почала спадати, і соціальне становище дещо покращилося. У 1934 р. Генлейн встановив таємні контакти з Німеччиною, яка незабаром стала надавати його руху фінансову підтримку, хоча офіційно Генлейн проголошував лояльність щодо Чехословацької республіки [68, с. 194]. У березні 1935 р. Судетсько-німецький патріотичний фронт уклав передвиборчу угоду з Карпатсько-німецькою партією про спільні дії на майбутніх виборах. Пізніше фронт отримав назву Судетсько-німецька партія (СНП) [41, с. 185]. Ця політична організація з самого початку була антидемократичною, хоча і використовувала можливості чехословацької демократичної системи для поширення свого впливу на населення прикордонних районів.

19 травня 1935 р. відбулися чергові вибори до парламенту, на яких ця партія домоглася найбільшої кількості голосів (15,2%). У Словаччині перемогу здобув автономістський блок, об'єднаний навколо ГСНП. Аграрна партія отримала в Національних зборах на один мандат більше Судетсько-німецької, але націоналістичні партії німців і словаків зайняли в парламенті сильні позиції. Чеське Національне об'єднання до парламенту не пройшло. Німецькі демократичні партії програли вибори; певний вплив зберігали лише німецькі соціал-демократи. Новий уряд, оголошений Т.Г. Масариком у червні 1935 р., знову очолив аграрій Я. Маліпетр. Проте 5 листопада 1935 р. прем'єр-міністром Чехословаччини став Мілан Годжа – перший словак на цій посаді [23, с. 168]. Основним завданням його кабінету стала підготовка до президентських виборів, оскільки хворий Масарик заявив про свій намір піти у відставку. Політична боротьба за президентський пост була напруженою. Аграрії висунули кандидатуру професора Богуміла Немеца, прагнучи переорієнтувати політичний курс країни відповідно до консервативних

тенденцій у сусідніх державах. Едвард Бенеш, якого підтримував Масарик, спирався на народну та соціалістичні партії. Вирішальною стала підтримка Глінківської партії, завдяки якій 18 грудня 1935 року Бенеша обрали другим президентом Чехословаччини [54, с. 203].

Важливою проблемою для чехів залишалося німецьке питання, для словаків – угорське. У другій половині 30-х рр. у німецьких партіях, що входили до уряду, посилювалися позиції молоде покоління функціонерів. З весни 1936 р. виник так званий новоактивістський рух, що прагнув привернути увагу уряду до соціальних та інших проблем німецької меншини. З липня 1936 р. представники німецької християнсько-соціальної партії увійшли до уряду. У лютому 1937 р. уряд прийняв рішення про подальші заходи щодо поліпшення економічного та соціального становища населення в прикордонних з Німеччиною районах, про більш широку участь німців в управлінні державою. Але проводилися ці заходи занадто повільно і непослідовно. Тому в ці роки постійно зменшувалася кількість членів активістських німецьких партій і посилювався вплив партії Генлейна, який вимагав офіційного введення автономного управління в прикордонних районах, не тільки адміністративної, але й політико-ідеологічної незалежності [102].

У 1936-1937 рр. партія Генлейна активізувала таємні контакти з Німеччиною, взявши курс на відторгнення прикордонних районів від Чехословаччини. Восени 1937 р. Генлейн пише листа до Гітлера в якому ідеться наступне: «Суперечливість зовнішнього іміджу СДП поглиблюється тим фактом, що внутрішньо СДП не бажає нічого іншого, як інкорпорації Судетської області або, власне, всієї Чехо-Моравсько-Сілезької області, до Рейху, але ззовні вона повинна виступати за збереження Чехословаччини та цілісності її кордонів і повинна намагатися встановити реалістичну внутрішньополітичну мету для своєї політичної боротьби» [55, с. 110]. Тобто лідер судетських нацистів прямо висловився за анексію Німеччиною чехословацьких прикордонних районів, підкреслюючи неможливість

вирішити проблему німецько-чеських відносин у республіці. У цей період його партія перейшла повністю на позиції нацизму. Партійна пропаганда просуvalа тезу про економічну дискримінацію німців, їхнє переслідування, намагаючись дискредитувати Чехословаччину перед західними країнами.

Поряд з цим посилювалося бродіння серед інших національних меншин, загострилося словацьке питання. Глінківська партія продовжувала наполягати на автономії Словаччини і відкидала пропозиції вступити до уряду. У 1936-1938 рр. вона встановила зв'язки з іншими «автономістськими» партіями в ЧСР, але на відміну від них все ще перебувала на позиціях єдиної чехословацької держави. У червні 1936 р. відбулося об'єднання двох угорських партій — християнсько-соціальної та національної — в Об'єднану угорську партію [49, с. 102]. На з'їзді в Пієштянах ГСНП схвалила резолюцію, що закликала до боротьби за автономію Словаччини [72, с. 138]. Страх перед німецьким і угорським іредентизмом змушував Прагу ігнорувати словацькі вимоги, а також заперечувати справедливість польських претензій.

Сусідні країни з самого початку намагалися використати національне невдоволення всередині ЧСР у своїх інтересах. Вони вели постійну античехословацьку пропаганду, підтримували націоналістичні партії, в тому числі й матеріально. Ключове їх прагнення — перегляд версальських договорів. Міжнародне становище ЧСР погіршилося.

РОЗДІЛ 4

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ

4.1. Відносини з сусідніми державами та міжнародна дипломатія

Після проголошення Чехословаччини перший президент Масарик активно займався міжнародною діяльністю, орієнтуючись на мирне співіснування з усіма країнами через дипломатію. Під його керівництвом Чехословаччина стала однією із засновниць Ліги Націй, що підтвердило готовність країни брати участь у міжнародних процесах.

Міністром закордонних справ у 1918-1935 рр. був соратник Масарика Едвард Бенеш. Президент вів інтенсивну міжнародну діяльність, відвідував різні країни, організовував міжнародні зустрічі та підтримував контакти з видатними державними діячами, зокрема з майбутнім президентом США Гербертом Гувером [85].

Головною метою зовнішньої політики Чехословаччини було забезпечення сприятливих умов для функціонування національної державності. Масарик ініціював проект інтеграції Центрально-Східної Європи, запропонувавши створення федеративного союзу «малих націй» від Фінляндії до Греції під назвою Сполучені штати Східної Європи, але проект не отримав підтримки [17, с. 56].

Ефективність чехословацької дипломатії проявилася наприкінці 1918 р. під час врегулювання конфлікту з німецькими квазідержавами в прикордонних районах, які вимагали приєднання до Австрії. Завдяки дружнім відносинам між австрійським міністром Бауером і представником Чехословаччини Гусаром ці території повернулися під контроль чехословацького уряду [24, с. 53].

Зовнішня політика Чехословаччини мала профранцузьку спрямованість, оскільки Франція розглядалася як гарант збереження

версальського міжнародного устрою. Завдяки французькій підтримці чехословацька дипломатія здобула підтримку інших країн Антанти на Паризькій мирній конференції щодо включення до складу ЧСР судетсько-німецьких територій, Словаччини і Закарпаття. Натомість ЧСР взяла зобов'язання сплатити частину боргів Австро-Угорщини в розмірі 16,9 млрд крон [11, с. 177].

Щодо українського питання, Масарик спочатку розглядав його лише як частину демократизації Росії, але після більшовицького перевороту почав серйозніше ставитися до державотворчих процесів в Україні. У 1918 р. Чехословацька Національна Рада уклала угоду з Українською Центральною Радою. Чехословаччина та Україна обмінялися дипломатичними місіями, що привело до відкриття українського посольства в Празі. Загалом Масарик підтримував ідею української автономії, але в складі Росії, намагаючись підтримувати дружні відносини з представниками УНР та ЗУНР, одночасно зберігаючи зв'язки з Росією через бажання уникнути протистояння з більшовиками [28, с. 179].

Після створення Чехословаччини 28 жовтня 1918 р. визначення кордонів з Угорщиною стало складним завданням. Спочатку уряд ЧСР не контролював території на схід від річки Морави, чим скористалися угорські війська, не допускаючи чеські формування у Словаччину. 6 грудня 1918 р. був підписаний договір про тимчасову чехословацько-угорську демаркаційну лінію. Наприкінці 1918 р. західні держави змусили Угорщину відвести війська з прикордонних територій, що дозволило чехам зайняти більшу частину словацьких земель. У відповідь Угорщина розгорнула проугорську пропаганду та почала створювати мілітаристські організації [95].

5 лютого 1919 р. Е. Бенеш представив на Паризькій мирній конференції проекти майбутніх кордонів. За його розрахунками, новий кордон мав залишити півмільйона угорців у складі Чехословаччини та 500 тисяч словаків на території Угорщини. Відсутність чітких кордонів уповільнювала визнання місцевим населенням нової влади. Частина населення не вважала себе

громадянами Чехословацької республіки через страх або надію на повернення угорської влади [95].

Після відмови угорського уряду виконати наказ Антанти щодо відведення військ, влада в Угорщині перейшла до соціал-демократів і комуністів, які створили Угорську Радянську Республіку. Згодом чехословацькі війська перетнули демаркаційну лінію, захопивши міста Мишкольць, Чоп, Мукачеве та Міхаловці згідно з «лінією Фоша», запропонованою французьким військовим командуванням [76, с. 103].

Чехи скористалися приходом комуністів до влади в Будапешті. 9 травня 1919 р. Бенеш повідомив Масарика про остаточне рішення щодо кордонів між ЧСР та Угорщиною, які проходили по лінії Братислава — правий рукав Дунаю — річка Іполь. Відповідальність за дотримання кордонів покладалась на учасників Паризької конференції. 30 травня 1919 р. угорська Червона армія перейшла в контрнаступ і захопила Східну Словаччину. 16 червня в Пряшеві було проголошено Словацьку Радянську Республіку, проте під тиском Антанти угорські війська згодом відступили [61, с. 256]. 12 червня в Парижі встановили нову демаркаційну лінію на користь ЧСР, яка стала державним кордоном. Тріанонський мирний договір закріпив поділ Верхньої Угорщини між Прагою і Будапештом [107].

У 1921 р. відбулися зустрічі між угорськими міністрами закордонних справ та Бенешем, що сприяло тимчасовому порозумінню. Угорська меншина в Чехословаччині створила свої організації, а угорські партії у 1920 р. пройшли до чехословацького парламенту. Однак країни не змогли налагодити стабільні відносини, що показала спроба Габсбургів повернутися на угорський престол, яка викликала загрозу чехословацької інтервенції.

Оскільки Угорщина прагнула переглянути післявоєнні договори, чехословацька дипломатія створила військово-політичний союз Мала Антанта з Югославією та Румунією. Основою стали чехословацько-югославська угода від 14 серпня 1920 р. та чехословацько-румунська угода

від 23 квітня 1921 р., які передбачали спільні дії у випадку нападу Угорщини [11, с. 178].

Північний кордон Чехословаччини також був проблемним через включення Спишу і Орави. На початку листопада 1918 р. в Яблонці була створена Національна рада поляків у верхній Ораві, а у Старій Любовні – про-польська Списка народна рада. 6 листопада польські сили вступили в Спиш, але після поразки відступили 7 грудня через тиск Антанти [46, с. 64].

У червні 1919 р. поляки знову захопили північний Спиш та північну Ораву. Війська вивели після підписання договору з Варшавою в січні 1919 р. Уряди обіцяли провести плебісцити, але натомість погодились на арбітраж. У Польщі питання просувалось громадськими організаціями під проводом письменника Казімежа Пшерва-Тетмаєра, завдяки якому конфлікт сприймався як польсько-чеський, а не польсько-словацький [93].

Після Першої світової війни територіальна суперечка між Польщею і Чехословаччиною спалахнула також у Цешинській Сілезії. Чехословаччина обґрунтовувала свої претензії історичними, економічними й стратегічними причинами: регіон був частиною Богемського королівства з 1339 р. та мав важливе економічне значення. Польща базувала свою аргументацію на етнічній приналежності, оскільки більшість населення були поляками. У листопаді 1918 р. уряди досягли тимчасової угоди щодо кордону Цешинської області. Конфлікт загострився, коли чехословацький уряд зажадав припинити підготовку до польських парламентських виборів на спірних територіях. Після відмови польської сторони, 23 січня чеські війська увійшли в область під польським управлінням. У сутичках загинуло близько 200 осіб, близько 1000 було поранено [46, с. 66].

Антанта змусила Чехословаччину припинити агресію, і 3 лютого 1919 р. в Парижі сторони підписали нову лінію демаркації. Було створено контрольну комісію за участю представників усіх держав-учасниць для запобігання ескалації конфлікту. 25 травня 1919 р. на зустрічі в Празі Масарик вимагав перегляду домовленостей, тоді як Падеревський

відмовлявся визнавати легітимною військову агресію чехословацької сторони. Переговори у Кракові в липні 1919 р. не вирішили суперечки. 10 вересня 1919 р. країни Антанти та конфліктуючі сторони домовились про проведення плебісциту, який Польща підтримувала через переважання польського населення в Цешинській області, але Франція відкладала його проведення [87].

Остаточне рішення прийняли на Конференції у Спа 28 липня 1920 р.: західна частина спірної території відійшла до Чехословаччини, а східна – до Польщі. Бенеш погодився передати Польщі 13 селищ у Спиші та 12 селищ в Ораві. Польський уряд був незадоволений результатом. Рада Ліги Націй 12 березня 1924 р. вирішила, що Чехословаччина зберігає територію Яворини і Ждяра. Нові межі затвердили Польсько-Чехословацьким Договором 24 квітня 1925 р. [110].

Впродовж 1920-х рр. ЧСР налагодила відносини з сусідніми країнами: 16 грудня 1921 р. уклала політичну угоду з Австрією, підписала угоду про торгівлю з Італією, торговельні угоди з Німеччиною та Австрією, а 5 червня 1922 р. – «Тимчасовий договір про встановлення відносин» з РСФРР. Для збереження версальської системи Чехословаччина уклала в 1924 р. договір з Францією про взаємні консультації та координацію дій у питаннях безпеки [11, с. 178].

Поглиблювалось співробітництво країн Малої Антанти. У 1926 р. Чехословаччина, Югославія та Румунія уклали військовий договір про взаємну співпрацю у випадку війни, вільне пересування армій та спільне виробництво озброєнь.

Ключовим питанням для Чехословаччини стало врегулювання відносин з німецькою меншиною, яка була другою за чисельністю в країні. Судетські німці виступали проти включення німецькомовних регіонів до складу Чехословаччини, хоча в 1918 р. ці території були приєднані силовими методами, що Масарик підтримував. У 1922 р. Масарик визнав «чесько-німецьке» питання найважливішою національною проблемою, проте

відкинув можливість територіальної автономії через прикордонне розселення меншин [20, с. 171]. Хоча у 1928 р. він допустив можливість автономії німецьких регіонів, конкретних заходів реалізовано не було. Таким чином, проблема чесько-німецьких відносин залишилася невирішеною, а загроза з боку нацистської Німеччини недооціненою.

Дестабілізація міжнародного становища Чехословаччини розпочалася після приходу до влади Гітлера в Німеччині, який прагнув знищити Версальську систему та змінити територіальний статус-кво. На відміну від Польщі, Чехословаччина відмовилася підписувати з Німеччиною угоду про мирне вирішення суперечок, натомість продовжувала спиратися на союз із Францією. Прага підтримала французьку ідею Східноєвропейського пакту взаємодопомоги за участі СРСР, Польщі, Німеччини та балтійських країн [43, с. 560-561]. У цьому контексті в 1934 р. Чехословаччина встановила дипломатичні відносини з СРСР, а в 1935 р. підписала з ним договір про взаємну допомогу [96]. Однак через відмову Німеччини та Польщі Східноєвропейський пакт реалізувати не вдалося.

Міністр закордонних справ М. Годжа запропонував альтернативний план центральноєвропейського економічного співробітництва між країнами Малої Антанти (Чехословаччина, Румунія, Югославія) та «римського протоколу» (Італія, Австрія, Угорщина). Це об'єднання мало стримати німецьке проникнення в Дунайський регіон, використовуючи Італію як противагу Німеччині. Проте ініціатива не знайшла підтримки, що призвело до відставки Годжи [11, с. 179].

Наступний міністр К. Крофта намагався зміцнити Малу Антанту, але його зусилля були марними. На зустрічі в Бухаресті 1936 р. пропозиція Чехословаччини про пакт проти будь-якого агресора була відхилена. Ситуація погіршилася в 1937 р., коли Румунія та Югославія відмовилися підтримати оборонний союз із Францією [103]. До 1938 р. Чехословаччина втратила суб'єктність у міжнародній політиці, перетворившись на її об'єкт.

4.2. Мюнхенська угода 1938 року та криза чехословацької ідентичності

У 1938 році нацистська Німеччина посилила свою пропагандистичну агресію та експансіоністські амбіції. Після мирного приєднання Саарської області, Гітлер зосередився на Чехословаччині, привертаючи увагу до «жахливих умов» життя судетських німців. Після аншлюсу Австрії, Конрад Генлейн отримав нові інструкції та кошти від Берліна. У квітні 1938 року на з'їзді в Карлових Варах Судето-німецька партія ухвалила восьмипунктову програму, що вимагала рівноправності для німецької нацменшини, захисту судетських німців та офіційного статусу для німецької мови в Судетській області [52, с. 91].

Німецька пропаганда активно поширювала інформацію про «утиски» судетських німців чехами, створюючи напружену атмосферу, яку Гітлер використав для звинувачень проти Чехословаччини. Ще 21 квітня 1938 року був розроблений таємний план «Грюн» для нападу на Чехословаччину після спланованої дипломатичної кризи. Як моральне виправдання Гітлер використовував тему «пригнобленої нацменшини» – 3,5 мільйонів етнічних німців Судетської області [30, с. 19].

Карловарська програма була узгоджена з Гітлером, якому було важливо з'ясувати позицію Великої Британії та Франції. Англійські та французькі політики радили Чехословаччині йти на переговори, а не чинити опір. Незважаючи на франко-чехословацький договір, Франція не змогла отримати від Англії гарантій підтримки, на яких наполягав СРСР. У травні 1938 року Франція та Англія закликали Чехословаччину почати прямі переговори з партією Генлейна [15, с. 221].

У травні 1938 року Гітлер вимагав провести референдум щодо приєднання Судетських земель до Німеччини та планував путч на день муніципальних виборів, одночасно наближаючи війська до кордону. 20 травня генерал Кейтель подав Гітлеру оновлений план нападу на

Чехословаччину. Дізнавшись про це, Чехословаччина оголосила часткову мобілізацію, а Велика Британія і Франція попередили Німеччину, що агресія призведе до європейської війни. Гітлер тимчасово відступив, заявивши про відсутність агресивних намірів [42, с. 117].

Німецькі генерали, побоюючись поразки у європейській війні, готували змову проти Гітлера. Проте 30 травня на нараді генералітету Гітлер наказав захопити Чехословаччину до 1 жовтня 1938 року (операція «Грюн») [29, с. 22]. У серпні генерал Клейст прибув до Лондона і зустрівся з противниками політики умиротворення, заявляючи, що поступки Великої Британії Гітлеру підірвуть змову генералів.

5 вересня президент Чехословаччини Бенеш прийняв усі умови судетських лідерів, позбавляючи Берлін морального обґрунтування для агресії. За наказом з Берліна переговори були негайно перервані. 12 вересня, незважаючи на згоду Праги щодо німецьких автономних районів, з'їзд НСДАП ухвалив резолюцію з вимогою самовизначення для судетських німців [2, с. 528]. 13 вересня Чемберлен запропонував Гітлеру переговори, які відбулися в Берхтесгадені. Там Гітлер заявив про готовність до світової війни через чехословацьке питання, але пообіцяв мир в обмін на передачу Судет Німеччині. Паралельно Гітлер вів переговори з Польщею і Угорщиною про їхню участь у потенційному конфлікті [15, с. 222].

13 вересня 1938 року в Судетах розпочалося збройне повстання, на яке чеський уряд відповів запровадженням воєнного стану в німецьких районах і відправленням туди військ. Після дводенних боїв заколот був придушений, а Генлейн утік до Німеччини. У сутичках загинуло понад 300 путчистів, сотні були поранені, багатьох заарештували. Проте німецька пропаганда, використовуючи навіть телебачення, поширила по всьому світу знімки «звірств чеської воячини». Гітлер публічно погрожував масштабною війною, хоча й позиціонував себе як миротворця [88].

Під час дипломатичних перемовин між західними країнами західна преса вимагала «тиснути на Чехословаччину» та «забезпечити права

німецького населення». Тим часом Генлейн сформував на території Рейху «Судетський німецький добровольчий корпус», який здійснював терористичні напади у прикордонних районах Чехословаччини. 17 вересня президент Бенеш запропонував передати кілька німецьких районів Третьому Рейху, але Гітлер відхилив цю пропозицію [30, с. 20].

18 вересня французькі посадовці прибули до Лондона для консультацій, під час яких було вирішено, що території з більш ніж 50% німецьким населенням мають відійти до Німеччини, а Франція та Велика Британія гарантуватимуть нові кордони Чехословаччини. Чехословацький уряд не був запрошений до Лондона і вимушений був розглядати пропозиції, передані 19 вересня. Прага відповіла, що такі умови врешті-решт призведуть до поглинання всієї Чехословаччини Гітлером і нагадала Франції про її зобов'язання за договором. Чемберлен і Даладье холодно відповіли, що в такому разі Чехословаччині доведеться розв'язувати конфлікт з Німеччиною самостійно [11, с. 188-189].

21 вересня 1938 року польський уряд зажадав від Праги проведення плебісциту в районі Тешена, де проживала польська меншина, і скерував війська до кордону. Радянські представники заявили про готовність виконати пакт про взаємодопомогу та підтримати Чехословаччину в разі німецького нападу [91].

23 вересня Чехословаччина успішно провела мобілізацію, сформувавши потужні збройні сили: чотири армії, 14 корпусів, 34 дивізії та інші підрозділи загальною чисельністю 1,25 мільйона осіб, з яких 972479 було розгорнуто в першому ешелоні. Армія мала 1514 літаків, 36 тисяч вантажівок і спиралася на прикордонні укріплення. Ці сили могли успішно протистояти Німеччині, проте згодом були просто роззброєні без опору [30, с. 20-21].

22-23 вересня під час зустрічі в Годесберзі Гітлер несподівано висунув Чемберлену вимогу негайної окупації Судет до 1 жовтня замість поступового мирного приєднання. Зіткнувшись із вибором між умиротворенням і війною,

Чемберлен погодився передати цю вимогу чехословацькому уряду. Однак британський кабінет і Франція визнали, що політика умиротворення зайшла надто далеко. Франція оголосила часткову мобілізацію і підтвердила підтримку Чехословаччини. 25 вересня Чемберлен погодився повідомити Гітлера, що у випадку війни між Францією та Німеччиною через чехословацьке питання, Велика Британія виступить на боці Франції. Президент США і король Швеції виступили із застереженнями Німеччині, а Велика Британія оголосила про мобілізацію флоту, створюючи несприятливу для Німеччини ситуацію [53, с. 96].

Пізно ввечері 27 вересня Гітлер надіслав Чемберлену помірковане послання, у якому висловлював готовність гарантувати безпеку решті Чехословаччини, обговорити деталі з Прагою і заявляв про прагнення миру. Чемберлен запропонував конференцію за участю Чехословаччини, Великої Британії, Франції та Італії.

28 вересня Муссоліні, побоюючись європейської війни, запропонував посередництво, підтримуючи Гітлера, але просячи утриматися від мобілізації. Гітлер одразу запросив лідерів Великої Британії, Франції та Італії до Мюнхена, але відмовився запрошувати представників Чехословаччини. Під час поїздки до Мюнхена з Муссоліні Гітлер заявив, що рано чи пізно Німеччині та Італії доведеться разом боротися проти Великої Британії і Франції [15, с. 224-225].

29 вересня четверо державних діячів - Гітлер, Чемберлен, Даладье та Муссоліні - зустрілися в мюнхенській резиденції фюрера, щоб перекроїти карту Європи. Відкриваючи конференцію, Гітлер різко критикував Чехословаччину та вимагав негайної передачі Судетської області «на користь європейського миру», заявивши, що 1 жовтня його війська в будь-якому випадку увійдуть до прикордонних районів. При цьому фюрер запевнив, що більше територіальних претензій у Європі Німеччина не має. Двох чехословацьких представників, які прибули пізніше, тримали під охороною в окремій кімнаті та не допустили до переговорів. Формальною підставою для

підписання Угоди стало нібито пригнічення прав німецької меншини в Судетській області [1, с. 99].

Мюнхенська угода, підписана в ніч з 29 на 30 вересня 1938 року, надавала Німеччині право анексувати Судетську область та райони, де німецьке населення перевищувало 50%. Угода вимагала від Чехословаччини, яка не брала участі в конференції, залишити Судетську область до 10 жовтня. Велика Британія та Франція давали «гарантії» нових кордонів Чехословаччини, а Німеччина і Італія обіцяли гарантії після врегулювання питань польської та угорської меншин [11, с. 191].

30 вересня Чехословаччина капітулювала. Президент Бенеш пішов у відставку 5 жовтня і згодом емігрував до Лондона. Новим президентом був обраний Еміль Гача. Чехословацька армія втратила боєздатність, і «миротворча операція» Гітлера успішно завершилась.

На мюнхенській конференції не було справжньої дискусії. Єдиним обговорюваним питанням було, як примусити Чехословаччину прийняти мюнхенський диктат. Чемберлен повністю підтримав німецькі вимоги, а Даладье заявив, що «французький уряд у жодному випадку не потерпить тяганини в цій справі з боку чеського уряду». Повернувшись до Лондона, Чемберлен проголосив прибуття «почесного миру» з Німеччини [94].

В обмін на поступки Німеччина підписала з Англією (30 вересня) і Францією (6 грудня) декларації про ненапад. Проте Гітлер пізніше зізнався генералам, що Судетська область його не задовольнить, назвавши рішення «половинчастим» [15, с. 231]. Одразу після від'їзду «миротворців» він почав планувати остаточне вирішення чехословацького питання, що й зробив до середини березня 1939 року.

30 тис. кв. км з населенням понад 3 млн осіб. Одночасно Польща висунула претензії на Тешинську область, а Угорщина — на південні райони Словаччини, що дозволило Гітлеру представити анексію як частину «міжнародних» вимог до Чехословаччини [11, с. 193].

Внаслідок Мюнхенської угоди Чехословаччина втратила прикордонні укріплення, вугільні родовища, частину легкої промисловості та залізничні вузли. Надії європейських політиків «утихомирити» Гітлера виявилися ілюзорними — Німеччина одразу почала готуватися до повної ліквідації Чехословаччини як незалежної держави. Капітуляція Чехословаччини призвела до двох критичних наслідків: країна припинила існування як суверенна держава, а її території були розділені між Німеччиною, Польщею та Угорщиною; Німеччина отримала значний військовий потенціал, включаючи 1582 літаки, 2676 артилерійських гармат, 469 танків, 43000 кулеметів, 1 мільйон гвинтівок та потужний військово-промисловий комплекс, який згодом працював на Третій Рейх. Заводи «Шкода» в Чехії 1940 року випускали стільки ж озброєння, скільки вся англійська промисловість [30, с. 22]. Мюнхенська угода підірвала довіру до західних союзників, які під гаслом миру фактично задовольнили всі вимоги Гітлера.

Мюнхенська угода суттєво змінила баланс сил у світі та стала фактичним прологом до Другої світової війни. Німеччина тріумфально повернулася на європейську арену, а західні держави під гаслом боротьби за мир задовольнили всі вимоги Гітлера, що викликало глибоку недовіру до них як до союзників. На відміну від аншлюсу Австрії, окупацію Чехословаччини фактично санкціонували «миротворці» Чемберлен і Даладье, знехтувавши попередніми гарантіями безпеки цієї країни. Вони навіть заохочували агресивну політику Гітлера, намагаючись спрямувати німецьку експансію на схід, що наблизило світ до глобального конфлікту.

Коли чехословацький міністр закордонних справ Каміл Крофта повідомив 30 вересня 1938 року про згоду свого уряду з відторгненням частини території, він пророче зауважив, що Чехословаччина не буде останньою постраждалою країною. Мюнхенська угода ознаменувала повний крах світового порядку, що сформувався після Першої світової війни. Нова система, яку намагалися створити учасники Мюнхенської змови, розпалася

ще до свого остаточного формування, і світ все одно поринув у війну, яка розпочалася 1 вересня 1939 року.

4.3. Наслідки для національної політики в контексті розпаду республіки

У жовтні 1938 р. німецькі війська окупували чотири прикордонні зони Чехословаччини відповідно до Мюнхенської угоди. Комітет за участю держав-учасниць та чехословацького представника мав визначити п'яту зону та організувати плебісцит, але переговори зупинилися [77, с. 124]. Чехословаччина пропонувала передати території з 75% німецького населення, тоді як Берлін наполягав на окупації 51% територій за старими даними. В результаті близько 700 тисяч чехів мали опинитися в Німеччині, хоча німці визнавали лише 350 тисяч. Плебісцит так і не провели, а 21 жовтня оголосили про нові кордони [47, с. 91].

10 листопада Німеччина висунула нові вимоги щодо переважно чеських територій, і уряд ЧСР був змушений погодитися. Через місяць підписали протокол, за яким Німеччина в загальному отримала укріплену лінію оборони та територію площею 26 680 км² з населенням 3,57 млн осіб [47, с. 99].

20 листопада Чехословаччина та Німеччина уклали угоду про громадянство: німецьке могли отримати лише ті мешканці приєднаних територій, які народилися до 1910 р. або втратили його після 1920-го, а також їхні родичі. Чехословацькі німці з інших частин країни могли переїхати до Німеччини, але це не стосувалося антифашистів, євреїв і політичних біженців [7, с. 11].

Унаслідок переселення 122 тисячі чехів, 15 тисяч євреїв і 18 тисяч німецьких антифашистів були змушені залишити свої домівки. Ті, хто лишився, стали неповноправними громадянами Судетської області, де зазнали репресій [70, с. 13].

30 вересня 1938 р. Польща висунула Чехословаччині ультиматум щодо передачі Тешинської Сілезії, встановивши жорсткі терміни передачі територій. Польське телеграфне агентство поширило неправдиву інформацію про прикордонний інцидент, а польська нота повторювала стиль Мюнхенської угоди, в якій знайшлося місце навіть образливим висловлюванням щодо чехословацьких гарантій [88].

Радянський представник повідомляв, що військові частини Чехословаччини не отримали наказу про відступ, тож конфлікт здавався неминучим. Виступ Польщі розцінювався як провокація, що суперечила Мюнхенській угоді, яка надавала Чехословаччині три місяці для вирішення питань національних меншин.

Щоб уникнути війни, 1 жовтня чехословацький уряд змушений був погодитися, що викликало відставку кількох міністрів. Польща окупувала дві третини Тешинської Сілезії, а також отримала частину північної Словаччини. Унаслідок цього 30 тисяч чехів були змушені залишити ці території [70, с. 14].

Після Мюнхенської угоди Угорщина висунула територіальні претензії до Чехословаччини, запропонувавши переговори щодо самовизначення угорської меншини. Чехословацький уряд погодився на діалог, а деякі політики виступали за надання угорцям автономії, щоб уникнути територіальних втрат.

Переговори в Комарно (9–13 жовтня 1938 р.) не принесли результату, оскільки угорці вимагали значні території, включно з Братиславою, Кошицями та Мукачевом, що було неприйнятно для Чехословаччини [35, с. 35].

Після посередництва Італії та Німеччини 2 листопада 1938 р. ухвалили Перший Віденський арбітраж: до Угорщини відійшли південні райони Словаччини та Підкарпатської Русі, включаючи Ужгород і Мукачево. Виведення чехословацьких військ завершилося 10 листопада. Всупереч обіцянкам Німеччини, території зі словацьким населенням також були

передані Угорщині. Загалом Чехословаччина втратила 41 098 км² і близько 5 млн населення [11, с. 193]. Політична криза призвела до швидкого занепаду країни, і «Друга республіка» проіснувала менше ніж пів року.

4 жовтня уряд Сирового був доукомплектований військовими та фахівцями, а п'ять міністрів отримали по два міністерських пости. Міністром закордонних справ став проросійськи налаштований Франтішек Хвалковський. Основними завданнями уряду були реорганізація управління, децентралізація, налагодження зв'язків із місцевою владою та вирішення економічних проблем.

Мюнхенська криза вплинула на політичну ситуацію в Словаччині. 5–6 жовтня в Жиліні ухвалили Маніфест словацького народу, який проголошував право словаків на самовизначення та вимагав передачі виконавчої влади в Словаччині. Політичні лідери підтримали проєкт конституційного закону, що мав бути ухвалений до 28 жовтня 1938 р. Формування словацького уряду доручили Йозефу Тісо. Передбачалося створення п'яти міністерств, які б контролювали внутрішні справи, транспорт, економіку, освіту, фінанси та соціальний захист. Державні підприємства переходили під управління словацької влади, а бюджет мав узгоджуватися спільною комісією. Закон мав набрати чинності негайно після ухвалення, під ним підписалися 14 провідних словацьких політиків. 6 жовтня була проголошена автономія Словаччини, а 7 жовтня сформований уряд на чолі з Йозефом Тісо. Незабаром заборонили діяльність Комуністичної партії та соціал-демократів [45, с. 179-180].

22 листопада парламент ухвалив закон, який перетворив Чехословаччину на федерацію. Словаччина отримала власний сейм і уряд, словацька мова стала офіційною, а службовців центральних органів на території краю призначали переважно з місцевих жителів. Словацькі громадяни служили у військових підрозділах на території Словаччини, яка також отримала самостійність в економіці, транспорті та судочинстві. Водночас у країні зростали античеські настрої, поширювалися лозунги на кшталт «Чехи, забирайтеся геть». Активно підтримувалися словацько-

німецькі відносини. Внаслідок цього 130 тисяч чехів були змушені покинути Словаччину, зокрема й території, що відійшли до Угорщини [70, с. 14].

11 жовтня 1938 р. було створено автономний уряд Карпатської Русі під керівництвом Андрія Бродія, який мав проугорську орієнтацію. Він вимагав плебісциту щодо приєднання області до Угорщини, за що був усунутий і заарештований. 16 жовтня прем'єром став Августин Волошин, представник українофільського напрямку. Після передачі Ужгорода Угорщині столицею став Хуст. Новий уряд припинив діяльність усіх партій, крім Українського національного Об'єднання [97].

22 листопада парламент затвердив закон про автономію Підкарпатської Русі, яка отримала місцеве громадянство, власну судову систему та президента. 16 грудня край був перейменований на Підкарпатську Україну.

19 листопада чехословацький парламент закріпив автономію Словаччини та Підкарпатської Русі. Держава фактично розпадалася, і для її остаточного зникнення залишався лише останній удар [15, с. 232].

Гітлер, впевнений у безкарності, використав конфлікт між словацькими політиками та празьким урядом як привід для знищення Чехословаччини. Після відставки уряду Йозефа Тісо в Словаччині було запроваджено надзвичайний стан.

Гітлер викликав Тісо до Берліна і змусив обирати між угорською окупацією та створенням незалежної держави під протекторатом Німеччини. Тісо обрав другий варіант, і 14 березня 1939 р. словацький сейм проголосив самостійність, хоча більшість депутатів підтримували лише автономію. Так з'явилася залежна від Німеччини «Словацька республіка», президентом якої став Тісо, а прем'єром – В. Тука. Населення було дезорієнтоване, а реальна влада належала німецьким «радникам», які контролювали армію, службу безпеки та економіку [42, с. 120-121].

Договори 1939 р. закріпили розміщення німецьких військ, підпорядкування зовнішньої політики Берліну та використання ресурсів країни в інтересах Рейху. Незабаром словацькі війська брали участь у нападі

на Польщу, остаточно засвідчуючи васальну залежність від нацистської Німеччини.

Також 14 березня 1939 р. уряд Підкарпатської України офіційно проголосив її незалежність. Вже наступного дня керівництво очолив Юліян Ревай, а регіон отримав нову назву – Карпатська Україна. У спробі забезпечити свою безпеку нова держава звернулася за підтримкою до Італії та Німеччини. Націоналістично налаштовані збройні формування Карпатська Січ підняли повстання, прагнучи захистити незалежність регіону. Однак це лише загостило ситуацію: Угорщина висунула Празі ультиматум, вимагаючи негайного припинення заворушень у Підкарпатті, а невдовзі розпочала військову окупацію території [92].

Прем'єр Августин Волошин разом із урядом був змушений залишити країну та виїхати до Румунії, де намагався домовитися про приєднання Карпатської України. Однак переговори не дали результату. Згодом уряд робив спроби отримати хоча б автономний статус у складі Угорщини, але ця ініціатива зазнала поразки.

Гітлер послідовно реалізовував план окупації Чехословаччини. 14 березня він викликав президента Е. Гаху до Берліна, змусивши його капітулювати під загрозою знищення країни. Наступного дня Гітлер тріумфально в'їхав до Праги, оголосивши створення Протекторату Богемії та Моравії [15, с. 233].

Спершу німецька влада намагалася діяти м'якше, розраховуючи на співпрацю та використання чеської робочої сили. Було створено адміністративні органи під контролем рейху, але водночас країну заповнили війська вермахту, СС і гестапо. Політичні партії та профспілки розпустили, запровадили організацію «Національна солідарність». Режим швидко перетворився на жорстокий механізм експлуатації. Було скасовано 8-годинний робочий день, запроваджено трудову повинність, заборонено страйки. Сотні тисяч чехів примусово вивезли до Німеччини. Німецькі

підприємці отримали контроль над половиною чеської промисловості, а понад 15 тисяч місцевих підприємств ліквідували [42, с. 123].

Влада активно онімечувала край: обмежувала національну освіту, закривала університети, знищувала культурний простір. У 1939 році почалися масові арешти противників режиму, насамперед комуністів і антифашистів, тисячі з яких опинилися в концтаборах.

Отже, всього за три дні, без жодних боїв і застосування військової сили, німецькі нацисти остаточно ліквідували Чехословаччину, знищивши її як незалежну державу. Водночас Німеччина не лише значно розширила свої кордони, а й суттєво зміцнила свій промисловий потенціал.

ВИСНОВКИ

Дослідження національної політики Чехословацької Республіки в період 1918–1938 років дає змогу краще зрозуміти її ключові особливості, труднощі, з якими зіткнулася країна, та вплив цих процесів на подальший політичний розвиток. Після здобуття незалежності в 1918 році новостворена держава опинилася перед складним завданням – виробити ефективну національну політику, яка б регулювала взаємовідносини між численними етнічними групами, що населяли її територію.

Чехословаччина, успадкувавши від Австро-Угорської імперії не лише територіальні кордони, а й етнічне розмаїття населення, стикнулася з багатьма викликами. Попри те, що чехи та словаки разом становили більшість, значна частина громадян належала до інших етнічних груп: німців, угорців, русинів, поляків, євреїв та представників інших народностей. Уряд був змушений шукати оптимальну модель державного управління, яка б дозволила зберегти баланс між прагненням до єдності та необхідністю враховувати багатонаціональний склад країни.

Вирішення цього питання мало ключове значення для стабільності республіки. Перед політичною елітою стояв вибір між двома моделями державного устрою. Одна з них передбачала федералістський підхід, який визнавав би етнічне розмаїття та надавав би певну автономію національним меншинам. Інша модель ґрунтувалася на унітарному принципі, що базувався на домінуванні чеського та словацького елементів у політичному житті країни.

Чеська політична еліта, на чолі з президентом Томашем Масариком та прем'єр-міністром Едвардом Бенешем, ухвалила рішення про побудову унітарної національної держави. Основою державної ідеології стала концепція "чехословацької" нації, яка передбачала об'єднання чехів і словаків у єдиний народ. Ця ідея була закріплена в Конституції 1920 року, де Чехословаччина проголошувалася національною державою "чехословацького

народу". Відповідно до цього підходу, словаки юридично не визнавалися окремою нацією, а їхня культурна ідентичність фактично підпорядковувалася чеському домінуванню.

Подібна політика мала на меті зміцнення єдності та стабільності новоствореної республіки, однак вона не враховувала реального етнічного різноманіття країни. Попри офіційне проголошення демократичних принципів, уряд Чехословаччини не надавав автономії ані словакам, ані іншим національним меншинам. Особливо гостро це відчували русини (українці Закарпаття), яким Сен-Жерменський договір 1919 року гарантував право на автономне управління. Проте на практиці ці зобов'язання залишалися лише формальністю, що лише загострювало напруженість у внутрішній політиці країни. Відсутність реального врахування національних інтересів різних етнічних груп поступово створювала передумови для конфліктів та кризи національної політики Чехословаччини.

Політика унітаризму, обрана чехословацьким урядом, викликала особливе невдоволення серед судетських німців, які становили понад три мільйони осіб і мали значний економічний та культурний вплив на чеські землі. Для багатьох із них нова держава стала джерелом розчарування, оскільки не визнавала їхньої національної самобутності та обмежувала використання німецької мови в адміністративній сфері. Це спричиняло поступове зростання напруги та невдоволення, яке згодом переросло у відвертий протест. Німецьке населення дедалі більше сприймало Чехословаччину як державу, що ігнорує їхні права та інтереси, що згодом створило передумови для політичної радикалізації та зростання сепаратистських настроїв.

Подібні тенденції спостерігалися і серед угорського населення, що проживало на півдні Словаччини та в Закарпатті. Вони так само зіштовхнулися з обмеженнями у використанні рідної мови та поступовою маргіналізацією своєї культури. Угорці, які до розпаду Австро-Угорської

імперії відігравали важливу роль у регіональній політиці, тепер почувалися відстороненими від суспільного життя.

Таким чином, унітарна модель державного управління, що була спрямована на створення єдиної "чехословацької" нації, на практиці не лише не згуртовувала різні етнічні групи, а й поглиблювала міжнаціональні суперечності. Відсутність автономії для національних меншин та нехтування їхніми правами створювали у них відчуття несправедливості та дискримінації, що поступово призводило до зростання соціальної напруженості всередині країни.

Національна політика Чехословаччини, спрямована на формування єдиної "чехословацької" ідентичності, виявилася неефективною у врахуванні етнічного розмаїття країни. Урядовий курс на унітаризм, що мав забезпечити стабільність держави, насправді лише посилював напруження між різними національними спільнотами. Особливо гостро це відчували судетські німці та угорці, які зазнавали обмежень у правах і почувалися політично ізольованими. Замість згуртування нації політика централізованого управління лише поглиблювала відчуття несправедливості серед національних меншин. Це невдоволення поступово накопичувалося, і до кінця 1930-х років ситуація в країні значно ускладнилася.

Серед німецького населення, розчарованого політикою Праги, дедалі більше поширювалися настрої, спрямовані на підтримку нацистської Німеччини. Берлін активно використовував це невдоволення, розпалюючи сепаратистські прагнення та висуваючи територіальні претензії до Чехословаччини. Усе це створило умови для міжнародної кризи, яка досягла свого апогею в 1938 році. Під тиском Німеччини та за згодою європейських держав було підписано Мюнхенську угоду, згідно з якою Чехословаччина втрачала Судетську область. Це рішення стало переломним моментом у долі країни, що фактично означало початок її розпаду та втрату територіальної цілісності. Наслідком такої політики став не лише крах міжнаціонального балансу, а й поступове ослаблення Чехословаччини як незалежної держави.

Таким чином, національна політика Чехословаччини в 1918–1938 роках відіграла ключову роль у розвитку держави, однак внутрішні етнічні суперечності та зовнішній тиск із боку сусідніх країн призвели до кризи єдності та втрати суверенітету. Аналіз цих подій дозволяє краще зрозуміти етнополітичні процеси в Центральній Європі та виробити сучасні підходи до вирішення міжетнічних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Монографії, статті, посібники, наукові збірники**

1. Das Abkommen von München 1938: tschechoslowakische diplomatische Dokumente 1937-1939. Překlad Adolf Schebek. Vyd. 1. Praha: Academia, 1968. 369 s.
2. Die Deutschen in der. Tschechoslowake 1933-1947. Dokumentensammlung. Praha, Nakl-vi. CSAV, 1964. 664 S.
3. Masaryk T. G. Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory. 1918–1920. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003. 440 s.
4. Masaryk T.G. Cesta demokracie II. Soubor projevů za republiky. Svazek druhý. 1921 – 1923. Praha: Čin, 1934. 558 s.
5. Masaryk T.G. Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924 – 1928. Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1994. 420 s.
6. Masaryk T.G. Cesta demokracie IV. Projevy – články – rozhovory. 1929-1937 Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1997. 508 s.
7. Zdeněk P. Dokumenty k ústavním dějinám československým 1938-1946. Praha, 1947. Díl 1. 240 s.
8. Болдижар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. Ужгород, 1993. 159 с.
9. Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині : автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді. Київ, 1997. 108 с.
10. Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центрально-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с.
11. Зінько Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І. Нариси історії Чехії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 464 с.

12. Історія Центрально-Східної Європи: посіб. для студентів іст. і гуманітар. ф-тів ун-тів / за ред. Леоніда Зашкільняка. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 658 с.
13. Кафтан О. О. «Мала війна» Словацької держави. *Магістеріум. Вип. 17, Історичні студії. Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2004, С. 64-68.
14. Кляп М. І. Освіта в Закарпатті в 20 – 30 – х рр. *Нариси з історії Закарпаття. Т. II. (1918–1945)*. Ужгород: „Закарпаття”, 1995. С. 352– 361.
15. Колесник В. Ф., Павленко В. М. Історія міжнародних відносин (1918 – 1939 рр.). Київ, 2011. 287 с.
16. Коротка історія Чехії і Словаччини / Під ред. П. С. Федорчака. Івано-Франківськ: Плай, 1999. 170 с.
17. Кравчук О. Європейська ідея Томаша Масарика. *Проблеми слов'янознавства*. 2013. № 62. С. 47-57.
18. Кравчук О. М. Національна політика Чехословацької республіки щодо німецької меншини в 1918-1926 рр. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: Історія. 2004. Вип. 7. С. 179-185.
19. Кравчук О. М. Національні відносини в Чехословаччині 1918-1935 рр.: погляд Т. Г. Масарика. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць / [редкол.: В. С. Степанков (головн. ред.) та ін.]*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. Випуск 3. С. 162-181.
20. Кравчук О. М. Чехословацька політика щодо судетських німців в оцінці Т.Г. Масарика (1918–1935 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2009. Вип. 16. С. 170-172.
21. Кравчук, О. М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918 –1929 рр. Вінниця, 2008. 248 с.

22. Кравчук, О. М. Словацькі політики в урядах ЧСР у 1918-1929 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського.* Вінниця, 2010. Вип. 18. С. 267-270.
23. Кріль М. М. Історія Словаччини: навч. Посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 264 с.
24. Кріль М. Утворення і розвиток першої Чехословацької республіки: політичний і національний чинники. *Україна-Європа-Світ. Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 47-56.
25. Кроу Д. М. Історія циган Східної Європи та Росії. пер. з англ. В. П. Канаш, С. М. Рябчук. Київ: Мегатайп, 2003. 376 с.
26. Ладжун, Ю. Ю. Національна політика Чехословаччини в Підкарпатській Русі 1919–1923 років. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія / відп. за вип. С. Федака.* Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 1 (32). С. 89–97.
27. Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь 1848-1948. Ужгород: Поличка Карпатського краю, 1994. 296 с.
28. Нагорняк М. Томаш Гаррі Масарик про державотворчі процеси в Україні в першій половині ХХ століття. *Політичний менеджмент.* 2005. № 5. С. 169-182.
29. Павленко В. М. Мюнхенська криза і крах Версальської системи напередодні Другої світової війни. *Проблеми всесвітньої історії.* 2019. № 1. С. 20-31.
30. Павленко В., Кудрявська Я. Мюнхенська угода як наслідок чехословацько-німецького протистояння. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* 2010. Вип. 103. С. 19-22.

31. Піковська Т. В. Національне питання в програмах політичних партій Першої Чехословацької республіки 1918-1938 рр. Вінниця: Нова Книга, 2020. 168 с.
32. Поп Ю., Кравчук О. Чехословацька політика щодо угорської меншини в 1918–1929 рр. *Україна–Європа–Світ. Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 56-62.
33. Постоловський Р. М. Національно-демократичні основи проголошення Чехословаччини 28 жовтня 1918 року. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2013. Т. 23. С. 238-248.
34. Савчук Г. В. Томаш Масарик і конституційні процеси в Чехословаччині. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45(2). С. 170-173.
35. Славік Ю. В. Репресивна політика Угорщини на Закарпатті (1938-1944 рр.). Ужгород, 2016. 259 с.
36. Тихоненко А. В. Конституція Чехословацької республіки 1920 року: до питань демократичності тенденцій післявоєнного державотворення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Випуск 1 (49). С 188-194.
37. Шніцер І. Історія словацького автономістського руху 1918-1938 рр.: монографія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. 168 с.
38. Шніцер І. О. Наростання словацького автономістського руху в Чехословаччині в 20 ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія»*. Випуск 6. 2002. С. 76–81.
39. Шніцер І.О. Судовий процес над В. Тукою та його вплив на словацький автономістський рух (1928 – 1929 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: „Історія”*, Випуск 9. Ужгород, 2003. С. 155 – 161.
40. Штець М. Національна мова українців Закарпаття у міжвоєнний період у світлі соціолінгвістики. *Закарпатська Україна у складі Чехословаччини*

(1919-1939): збірник матеріалів 6-ої наукової карпатознавчої конференції, Пряшів, 2- 4 вересня 1998. Пряшів, 2000. С. 297-298.

41. Юсип-Якимович Ю. Історія Словаччини. Підручник для студентів слов'янських відділень філ. Факультетів. 2009. 288 с.
42. Яровий В. І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст.: Курс лекцій: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1996. 416 с.
43. Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX століття: підручник. Київ: Генеза, 2005. 816 с.
44. Barnard F.M. Political Culture: Continuity and Discontinuity. *Czechoslovakia, 1918—88: Seventy years from independence*. London: Inseid, 1991. 952 p.
45. Barnovský M., Svedectvá E. Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. Bratislava, 1998. Zv. II. 513 s.
46. Buttin F. The Polish-Czechoslovak Conflict over Teschen Silesia (1918—1920): a case study. *Perspectives*. 2005, Vol. 13. pp. 63—78.
47. Čeněk M. Kadlec Hry o hranice. Chast u Poříčan. 2001. 272 s.
48. Čornej P., Pokorný J. A brief history of the Czech Lands to 2000. Praha, 2004. 104 s.
49. Csilla F. Створення й діяльність угорських національних партій та громадських організацій на Закарпатті. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Lira, Uzhgorod, 2010. pp. 94-107.
50. Evans, R. J. W. «Remembering the Fall of the Habsburg Monarchy One Hundred Years on: Three Master Interpretations». *Austrian History Yearbook*. 2020. 51: 269–291.
51. Galandauer J. Vznik Ceskoslovenske republiky 1918. Praha, 1988. 344 s.
52. Gerhard F. Gegen Hitler und Henlein. Der solidarische Kampf tschechischer und deutscher Antifaschisten von 1933 bis 1938. Berf, Rutten, Loening, 1961. 336 s.
53. Habel F. P. Eine politische Legende: die Massenvertreibung von Tschechen aus dem Sudetengebiet 1938/39. Langen Müller, 1996. 360 p.

54. Holák M. Hlinkova slovenská ľudová strana počas parlamentných a prezidentských volieb roku 1935. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945*. S. 196-215.
55. Hruška E. Sudetoněmecké kapitoly. Ermat Praha s.r.o., 2009. 270 s.
56. Kárník Z. České země v éře První republiky (1918-1938). DA. II: Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935). Praha, 2002. 577 s.
57. Kováč D. Německo a německá menšina na Slovensku (1871–1945). Bratislava: Veda, 1991. 240 p.
58. Kramer J. Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918-1929. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962. 483 s.
59. Kuklík J. Czech law in historical contexts. Praha, 2015. 240 s.
60. Kvaček R. Ke vzniku Československa. *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999. Sv. 1. S. 30-40.
61. Lázňovský B., Klíma S. Průvodce po Československé republice, Země Slovenská a Podkarpatskoruská. 4. vyd. Praha: Orbis, 1937. 755 s.
62. Lipták L'. Slovensko v 20. Storočí. Bratislava: Kalligram, 2000. 371 s.
63. Mannova E. A Concise History of Slovakia. Bratislava, 2000. 353 s.
64. Marečková R. Hospodářská politika Československa v letech 1918–1938: diplomová práce. Praha, 2014. 83 s.
65. Michela M. Reakcia slovenských politických kruhov a tlače na Rothermerovu akciu (1927– 1928). *Historický časopis*. 2004. Ročník 52. Číslo 3. S. 503-522.
66. Olivová V. Dějiny první republiky. Praha, 2000. 355 p.
67. Opat J. Národnostní filozofie a politika T. G. Masaryka nejen pro Československo. *Československo 1918-1938: osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Díl 2*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999 s. 457-468.
68. Pacner K. Osudové okamžiky Československa. Themis, Praha, 1997. 719 p.

69. Pokorný J. Českě země 1918-1997. Praha, 1998. 50 s.
70. Rataj J. O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939. Praha: Karolinum, 1997. 251 s.
71. Rogulová J. Československá národnodemokratická strana v politice Slovenskej národnej strany v rokoch 1919-1932. HČ. 2009. Roč. 57. č. 1. S. 87-110.
72. Rychlík J. Češi a Slováci ve 20 století (česko-slovenské vztahy 1914-45). Zv. I Br.: AEP, 1997. 360 s.
73. Schele K. Organizace Československého státu v meziválečném období (1918-1938). Praha: Eurolex Bohemia a.s. Prosinec, 2006. 470 s.
74. Škvarna D. Lexikón slovenských dejín. Slovenské pedagogické nakladateľstvo - Mladé letá, 2006. 372 s.
75. Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk. Praha: Paseka, 2004. 456 s.
76. Stehlík E. Srdce armády: Generální štáb 1919-2009. 2. rozš. vyd. Praha: Ministerstvo obrany České republiky. Prezentační a informační centrum MO. 103 s.
77. Uhlíř J.B. Druhá republika. Stát, který nikdo nechtel. *Historický obzor*. 2003. Roč. 14, Č. V/VI. s. 123-135.
78. Weyer F. Československé právo ústavní. Ústavní vývoj československý v roce 1938. Praha, 2017. 424 s.

2. Преса

79. «Šimek i його шкільна політика», *Наша земля*, 25 листопада, 1927. 20 с.
80. «Національне питання в Чехословаччині», *Наша земля*, 25 серпня, 1928. 36 с.
81. «Переслідування української еміграції», *Наша земля*, 15 березня, 1927. 20 с.
82. «Чехізація», *Наша земля*, 15 лютого, 1927. 18 с.

3. Електронні ресурси

83. Zákon ze dne 13. listopadu 1918 o prozatímní ústavě. URL: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1918.html (дата звернення: 04.03.2025).
84. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina eskoslovenské republiky. URL: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html (дата звернення: 04.03.2025).
85. Біографія Томаша Масарика. URL: [https://www.chehyvolyni.com.ua/upload/files/MASARYK%20\(1\).pdf](https://www.chehyvolyni.com.ua/upload/files/MASARYK%20(1).pdf) (дата звернення: 24.03.2025).
86. Бондарук Л. Пам'ятник народного воскресіння: Народний дім «Просвіти» став осередком українізації Закарпаття. *Район ін юа*. URL: <https://history.rayon.in.ua/topics/639354-pamyatnik-narodnogo-voskresinnya-narodniy-dim-prosviti-stav-oseredkom-ukrainizatsii-zakarpattyia> (дата звернення: 12.03.2025).
87. Гоменюк І. Орел проти лева: польсько-чехословацький спір про Тешинську Сілезію. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/11/7/151437/> (дата звернення: 24.03.2025).
88. Мокрик Р. Мюнхенський договір 1938: зрада напередодні війни. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/09/30/158187/> (дата звернення: 25.03.2025).
89. Мокрик Р. Томаш Гарріг Масарик: Президент-визволитель. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/10/28/160375/> (дата звернення: 02.03.2025).
90. Мокрик Р. Чехословаччина – народження демократії на уламках імперії. *Історична правда*. URL:

- <https://www.istpravda.com.ua/articles/5fc686bb8aaad/> (дата звернення: 02.03.2025).
91. Окупація Судет. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Окупація_Судет (дата звернення: 22.03.2025).
 92. Пагіря О. У широкому шпагаті. Дипломатія «Одноденної держави». *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5c8a6e87934c0/> (дата звернення: 25.03.2025).
 93. Польсько-чехословацькі прикордонні конфлікти. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Польсько-чехословацькі_прикордонні_конфлікти#cite_ref-2002treaty_1-0 (дата звернення: 22.03.2025).
 94. Сірук О. Змістові особливості мюнхенської змови провідних європейських держав та її наслідків (1938 р.). URL: <https://dspace.megu.edu.ua:8443/jspui/bitstream/123456789/282/1/Сірук.pdf> (дата звернення: 23.03.2025).
 95. Угорсько-чехословацькі відносини в 1918-1938 роках. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Угорсько-чехословацькі_відносини_в_1918-1938_роках (дата звернення: 22.03.2025).
 96. Україна та «українське питання» в політиці Чехословаччини. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r10.htm> (дата звернення: 10.03.2025).
 97. Уряд Карпатської України. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Уряд_Карпатської_України (дата звернення: 25.03.2025).
 98. Dějiny KDU-ČSL. *Wikipedia*. URL: https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Dějiny_KDU-ČSL (дата звернення: 19.03.2025).
 99. Frývaldovská stávka. *Wikipedia*. URL: https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Frývaldovská_stávka (дата звернення: 20.03.2025).
 100. Gentský systém. *Cojeco*. URL: <https://www.cojeco.cz/gentsky-system> (дата звернення: 18.03.2025).

101. Hospodářská krize. *Česká televize*. URL: https://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/208452801400025/?_x_tr_hist=true (дата звернення: 18.03.2025).
102. Konrad Henlein. *Wikipedia*. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Konrad_Henlein (дата звернення: 18.03.2025).
103. Malá dohoda. *Wikipedia*. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Malá_dohoda (дата звернення: 23.03.2025).
104. Němec V., Barek D. Hospodářská krize v Československu. *Dejepis*. URL: <https://www.dejepis.com/ucebnice/hospodarska-krize-v-ceskoslovensku/> (дата звернення: 20.03.2025).
105. Období zlaté měny. *Česká národní banka*. URL: https://www.historie.cnb.cz/cs/menova_politika/2_obdobi_zlate_meny/ (дата звернення: 20.03.2025).
106. The collapse of Austria-Hungary. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/World-War-I/The-collapse-of-Austria-Hungary> (дата звернення: 01.03.2025).
107. Treaty of Trianon. *WordPress.com*. URL: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon (дата звернення: 24.03.2025).
108. Třešňák P. Výročí upálení: Legenda mistra Jana. *Copyright Respekt Media*. URL: https://www.respekt.cz/special/2015/ceska-cesta/legenda-mistra-jana?_x_tr_hist=true (дата звернення: 19.03.2025).
109. Volba prezidenta Československa 1934. *Wikipedia*. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Volba_prezidenta_Československa_1934 (дата звернення: 18.03.2025).
110. Wakulenkowolodimir. Польша. *WordPress.com*. URL: <https://wakulenkowolodimir.wordpress.com/2018/12/20/польща-і-частина/> (дата звернення: 24.03.2025).